

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bakalářská práce

2013

Lukáš Eibl

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Lukáš Eibl

Důsledky opoziční smlouvy

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Lukáš Eibl**

Vedoucí práce: **Prof. Dr. Miroslav Novák**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

EIBL, Lukáš. *Důsledky opoziční smlouvy*. Praha, 2013. 77 s. Bakalářská práce (Bc.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce Prof. Dr. Miroslav Novák.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá důsledky a dopady opoziční smlouvy uzavřené mezi ČSSD a ODS. V úvodu je nejprve vymezena cesta k uzavření této smlouvy a okolnosti jejího vzniku. Následně se práce zabývá rozbořem a definováním hlavních příčin vedoucích k uzavření opoziční smlouvy. Na základě těchto příčin jsou pak vymezeny hlavní motivy a cíle obou opozičně smluvních stran včetně definování toho, co přesně si obě strany slibovaly od této nestandardní a překvapivé spolupráce. Další kapitola se již zabývá hlavním tématem této práce, kterým je analýza důsledků a dopadů opoziční smlouvy. Nejprve jsou rozebírány důsledky, které souvisí s českým politickým systémem. Největší důraz je kladen na důsledky spojené s novým volebním zákonem a jeho srovnání s původním volebním zákonem. Dále je analyzována proměna a vývoj českého stranického systému během platnosti opoziční smlouvy. K této analýze je použita Sartoriho typologie stranických systémů. Kromě toho jsou zmíněny a rozebrány také další důsledky, které mají spojitost s opoziční smlouvou a které nějakým způsobem souvisí s politickým a veřejným děním. V poslední kapitole pak je provedeno celkové zhodnocení a shrnutí všech hlavních myšlenek a závěrů této práce.

Abstract

This bachelor's thesis examines the implications and impacts of the opposition agreement between the political parties the ČSSD and the ODS. The introduction is the definition of the way for the conclusion of the contract and the circumstances of its creation. Subsequently the work deals with the analysis and definition of the main causes led up to the opposition agreement. On the basis of these causes are identified major themes and objectives of both opposition parties including the definition of what exactly these two sides promised by this unusual and surprising cooperation. The next

chapter is concerned with the main theme of this work which is an analysis of the effects and impacts of the opposition agreement. The consequences associated with the Czech political system are analysed at first. The greatest emphasis is placed on the consequences of the new electoral law and its comparison with the original electoral law. The next is the analyse of the transformation and development of the Czech party system during the term of the opposition agreement. I've used Sartori's typology of party systems for this analysis. In addition there are mentioned and discussed also other consequences that are linked to the opposition agreement and that in some way related to political and public affairs. There is an overall evaluation and summary of the main ideas and conclusions of this work in the last chapter.

Klíčová slova

Opoziční smlouva, český politický systém, český stranický systém, Česká strana sociálně demokratická, Občanská demokratická strana, volební systém

Keywords

Opposition agreement, Czech political system, Czech party system, Czech Social Democratic Party, Civic Democratic Party, electoral system

Rozsah práce: 135 146 znaků (včetně mezer)

..

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. května 2013

Lukáš Eibl

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu bakalářské práce panu Prof. Dr. Miroslavu Novákovi za poskytnutí cenných rad, odborných konzultací a připomínek, které mi pomohly při zpracování této práce.

Institut politologických studií

Projekt bakalářské práce

Téma: Důsledky opoziční smlouvy

Autor: **Lukáš Eibl**

Obor a ročník: **Politologie a mezinárodní vztahy, 3. ročník bakalářského studia**

Akademický rok: **2011/2012**

Navrhovaný konzultant: **Prof. Dr. Miroslav Novák**

1. Téma práce

Má bakalářská práce by se měla zabývat analýzou důsledků Smlouvy o vytvoření stabilního politického prostředí neboli tzv. opoziční smlouvy. Analýza důsledků opoziční smlouvy bude posuzována nejen z krátkodobého, ale i z dlouhodobého hlediska. Nejdříve ve stručnosti nastíním cestu k této smlouvě a vymezím nejdůležitější příčiny jejího vzniku. Poté se již budu zabývat krátkodobými důsledky opoziční smlouvy, a to zejména vznikem tolerančního patentu a snahou o změnu volebního zákona, snahou o změnu Ústavy, ohrožením nezávislosti médií nebo nárůstem korupce a politických skandálů. Následně budu zkoumat a hodnotit dopady opoziční smlouvy z dlouhodobého hlediska, tedy dopady na politicko-spoločenský vývoj po skončení její platnosti.

2. Zdůvodnění výběru tématu

Opoziční smlouva je důležitým dějinným momentem v procesu vytváření, formování a vývoje české politiky po roce 1989. Mnoho politických i společenských událostí, které po této smlouvě následovaly, byly ovlivněny právě touto opoziční smlouvou. To, do jaké míry opoziční smlouva tehdejší politicko-spoločenský vývoj ovlivnila a utvářela, je sice otázka, na kterou ani odborná literatura nedává jasnou odpověď, přesto je zřejmé, že její vliv na další vývoj byl značný. I přesto, že od

fungování této smlouvy uplynulo více než deset let, stojí toto téma za podrobnější zkoumáním a analýzou.

Tématu opoziční smlouvy a jejích důsledků bych se chtěl věnovat z několika důvodů. Doba fungování opoziční smlouvy představuje z politologického hlediska velmi zajímavé, a do značné míry i inspirující období. Jejím vznikem padla některá politická dogmata, která byla považována za neporušitelná. Opoziční smlouva také odstartovala několik procesů, jejichž následky pocítujeme dodnes – příkladem mohou být např. nespokojenost občanské společnosti s politikou či opakující se snaha změnit volební systém České republiky. Dalším důvodem je také snaha vyvrátit či potvrdit některá tvrzení o opoziční smlouvě – tato smlouva je opředená mnoha mýty a jsou ji přisuzovány některé důsledky, o jejichž platnosti a relevantnosti lze přinejmenším pochybovat. V literatuře a odborných publikacích je toto hodnocení a zkoumání také poněkud opomíjeno a spíše se věnují jiným aspektům a jiné problematice tohoto tématu.

3. Předpokládaný cíl práce

Hlavním cílem mé bakalářské práce bude zkoumání toho, jaké důsledky měla opoziční smlouva na vývoj a fungování politického a společenského prostředí v České republice. Kromě vymezení a sumarizace některých známých i méně známých faktů si práce klade za cíl vytyčit všechny důležité krátkodobé i dlouhodobé důsledky opoziční smlouvy včetně zhodnocení jejich důležitosti a relevantnosti. Chtěl bych také zjistit, do jaké míry jsou jednotlivé faktory a důsledky opravdu ovlivněné opoziční smlouvou a které s tímto jevem příliš nesouvisí, ačkoli je mínění veřejnosti jiné.

4. Metoda práce a formulace výzkumných otázek

Základní použitou metodou v mé bakalářské práci by měla být metoda jednopřípadové studie, konkrétně jedinečné případové studie, kde případem bude zkoumání důsledků a dopadů opoziční smlouvy na politicko-společenský vývoj v České republice v krátkodobém i dlouhodobém časovém horizontu. Práce se bude opírat o předběžnou deskripci, a to zejména v případě vymezení příčin vzniku opoziční smlouvy a některých jejích důsledků. V druhé polovině bakalářské práce budu rovněž analyzovat jednotlivé jevy připisované opoziční smlouvě a zkoumat, zda existuje logická souvislost mezi nimi a vznikem a fungováním této smlouvy.

Mezi hlavní výzkumné otázky, na které se budu snažit najít odpověď, patří následující: Jaké jsou bezprostřední důsledky vzniku opoziční smlouvy? Jak tato smlouva ovlivnila český politický systém během svého fungování? Jaké jsou dlouhodobé důsledky a dopady opoziční smlouvy? Do jaké míry může za dnešní dopady a důsledky připisované opoziční smlouvě opravdu tato smlouva?

5. Předpokládaná osnova práce

1. Úvod
2. Vznik opoziční smlouvy
 - 2.1. Cesta k opoziční smlouvě
 - 2.2. Příčiny vzniku opoziční smlouvy
3. Důsledky opoziční smlouvy během jejího fungování
 - 3.1. Diskuse o ústavních změnách
 - 3.1.1. Toleranční patent a snaha o změnu volebního zákona
 - 3.1.2. Snaha o změnu Ústavy
 - 3.2. Nárůst občanské nespokojenosti
 - 3.3. Ohrožení nezávislosti médií
 - 3.4. Další důsledky
4. Důsledky a dopady opoziční smlouvy po jejím skončení
 - 4.1. Vymezení hlavních důsledků přikládaných opoziční smlouvě
 - 4.1.1. Pokračování občanské nespokojenosti
 - 4.1.2. Změna chování politických stran
 - 4.1.3. Další důsledky a dopady
 - 4.2. Analýza a zhodnocení
5. Shrnutí výsledků
6. Závěr

6. Předběžný seznam literatury a zdrojů

Ve své práci budu pracovat jak s primárními, tak se sekundárními zdroji. Kromě níže uvedené literatury a dalších zdrojů budu čerpat také z dalších internetových zdrojů, článků z odborných časopisů a dále také z informací poskytnutých novinovými články, analýzami odborníků na této téma a rozhovory a komentáři přímých účastníků.

6.1. Odborná literatura

BALÍK, Stanislav (2006). Občanská demokratická strana a česká politika: ODS v českém politickém systému v letech 1991-2006. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

BROKLOVÁ, Eva et al. (2000). Společnost v přerodu. Praha: Masarykův ústav AV ČR

CABADA, Ladislav a ŠANC David (2005). Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Čeněk.

HAVLÍK, Petr a PEČINKA, Bohumil (2005). Politika z obou stran: česká politika 1989-2005. Praha: Železný.

KLAUS, Václav (2000). Od opoziční smlouvy k tolerančnímu patentu: články, projevy a rozhovory z let 1999-2000. Praha: Votobia.

KLÍMA, Michal (2001). Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství. Praha: Radix.

KOLÁŘ, Petr, PECHÁČEK, Štěpán a SYLLOVÁ, Jindřiška (2002). Parlament České republiky 1993-2001 (stav k 31. 5. 2001). Praha: Linde.

LINEK, Lukáš (2010). Zrazení snu?: Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky. Praha: Sociologické nakladatelství.

NOVÁK, Miroslav (2000). Proč je konkurenční model demokracie pro Českou republiku vhodný? In: P. Mach, Ekonomika, právo a politika. Sborník textů ze seminářů, č.6/2000, Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP), Praha, str. 61-70.

NOVÁK, Miroslav (2002). Formy demokratického vládnutí: Česká republika v komparativní perspektivě. In KABELE, Jiří et al. Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii I. Praha: Nakladatelství Matfyz.

NOVÁK, Miroslav (2003). Demokratický přechod a konsolidace: české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy, in: Dvořáková, V., A. Heroutová, II. Kongres českých politologů, Česká společnost pro politické vědy, Praha, str. 111-123.

NOVÁK, Miroslav a LEBEDA, Tomáš (2004). Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání. Plzeň: Čeněk.

SOKOL, Petr a KLÍČ Zbyněk (2011). 20 let Občanské demokratické strany: 1991-2011. Praha: ODS Publishing.

TABERY, Erik (2006). Vládneme, neruší: Opoziční smlouva a její dědictví. Praha: Paseka

ZNOJ, Milan a PEHR, Michal (2005). Josef Lux a česká politika 90. let. Praha: Ústav politologie FFUK, 2005

6.2. Články v odborných periodikách

KOUDELKA, Zdeněk (2000): Změna volebního systému, Politologický časopis 1/2000, s. 90-95.

FIALA, Petr a MIKŠ, František (1999). Opoziční smlouva: pokus o předběžnou bilanci. Proglas: revue pro politiku a kulturu, Brno, CDK. vol. X, no. 9, s. 1-3.

FIALA, Petr (1998). Opoziční smlouva a strategie českých politických stran. Proglas: revue pro politiku a kulturu, Brno, CDK. vol. 1998, no. 7, s. 2-5.

NOVÁK, Miroslav (2001). Přejít k demokracii po česku. České země ve srovnávací perspektivě politického přechodu bývalých komunistických zemí střední Evropy, Střední Evropa, 2001 (ročník 17), č. 108 (říjen 2001), Praha. s. 45-55.

6.3. Elektronické dokumenty

BENEŠOVÁ, Libuše (2001). Kronika Občanské demokratické strany. 2001. Dostupné na: http://michalkovice.odsostrava.cz/cz/kronika-ods/art_174/kronika-ods.aspx.

Celkové výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 31. 5. - 1. 6. 1996. Dostupné na: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u4>.

Celkové výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 19. - 20. 6. 1998. Dostupné na: <http://www.volby.cz/pls/ps1998/u4>.

Celkové výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, konané ve dnech 14. - 15. 6. 2002. Dostupné na:

<http://www.volby.cz/pls/ps2002/ps2?xjazyk=CZ>.

KLAUS, Václav (2000). Co vytvořil toleranční patent? Dostupné z:

<http://www.klaus.cz/clanky/1183>.

PEČINKA, Bohumil (2008). Co přinesla opoziční smlouva? Dostupné z:

<http://eportal.parlamentnilisty.cz/Articles/1629-co-prinesla-opozicni-smlouva-.aspx>

Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice uzavřená mezi Českou stranou sociálně demokratickou a Občanskou demokratickou stranou, Praha 9. 7. 1998. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/czech/volby2002/parties_opsmouva.htm.

Výzva Impuls 99 (2009). Dostupné z: <http://www.ahasweb.cz/dokumenty/impuls99.htm>

Obsah

Seznam použitých zkratk	4
1. Úvod	5
2. Vznik opoziční smlouvy	7
2.1. Reakce na uzavření opoziční smlouvy	12
3. Příčiny vzniku opoziční smlouvy	13
3.1. Nesystémové faktory	13
3.1.1. Osobní vztahy mezi politickými lídry	13
3.1.2. Postavení malých politických stran	14
3.1.3. Pozice prezidenta Václava Havla	16
3.2. Systémové faktory	17
3.2.1. Volební systém	17
3.2.2. Existence antisystémové strany	18
3.2.3. Nízká politická kultura	18
3.3. Shrnutí příčin vedoucích ke vzniku opoziční smlouvy	19
4. Důsledky opoziční smlouvy	20
4.1. Proměna českého politického systému	20
4.1.1. Změna volebního zákona	20
4.1.1.1. Přijetí volebního zákona a jeho následné zrušení Ústavním soudem	21
4.1.1.2. Konečná verze volebního zákona	25
4.1.1.3. Srovnání nového a původního volebního zákona	26
4.1.1.4. Celkové zhodnocení nového volebního zákona	29

4.1.2. Snahy o další významné politické změny a jejich dopady	30
4.1.2.1. Snaha o změnu Ústavy.....	30
4.1.2.2. Snaha o omezení pravomocí ČNB.....	31
4.1.2.3. Změna financování politických stran.....	32
4.1.2.4. Zhodnocení snah o důležité politické změny a jejich důsledky.....	33
4.2. Proměna českého stranického systému.....	34
4.2.1. Nárůst vlivu komunistů.....	35
4.2.1.1. Úspěch komunistů ve volbách	35
4.2.1.2. Zapojování komunistů do politického dění.....	37
4.2.2. Oslabení pravice.....	38
4.2.3. Rozdílné postavení malých stran	40
4.2.3.1. Zvýšení koaličního potenciálu malých stran.....	42
4.2.4. Zhodnocení změny českého stranického systému během opoziční smlouvy	43
4.3. Další důsledky a dopady opoziční smlouvy.....	46
4.3.1. Rozvoj občanské společnosti a vznik občanských iniciativ	46
4.3.1.1. Přehled nejdůležitějších občanských iniciativ	47
4.3.1.2. Reakce politiků na občanské iniciativy.....	48
4.3.1.3. Shrnutí občanských iniciativ a občanské společnosti	49
4.3.2. Psychologické důsledky a dopady opoziční smlouvy.....	50
4.3.2.1. Faktory ovlivňující nahlížení veřejnosti na politiku a změny z nich vyplývající.....	51
4.3.2.2. Příčiny nespokojenosti vyplývající z uzavření opoziční smlouvy.....	52
4.3.2.3. Vymezení konkrétních psychologických důsledků	54

4.3.2.4. Shrnutí psychologických důsledků	56
5. Závěr	58
Summary	61
Použitá literatura	63
Seznam tabulek	72
Seznam příloh	72
Příloha č. 1: Text opoziční smlouvy	73
Příloha č. 2: Vysvětlení použitých indexů a vzorců	76

Seznam použitých zkratk

ČNB = Česká národní banka

ČR = Česká republika

ČSSD = Česká strana sociálně demokratická

ČT = Česká televize

DEU = Demokratická unie

KDS = Křesťanskodemokratická strana

KDU-ČSL = Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová

KSČM = Komunistická strana Čech a Moravy

MF Dnes = Mladá fronta Dnes

NVZ = Navržený volební zákon

ODA = Občanská demokratická aliance

ODS = Občanská demokratická strana

SPR-RSČ = Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa

SZ = Strana zelených

US = Unie svobody

ÚS = Ústavní soud

US-DEU = Unie svobody – Demokratická unie

1. Úvod

Opoziční smlouva, v plném znění Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice, která byla uzavřena mezi stranami ČSSD a ODS v roce 1998, je pravděpodobně jedním z nejdiskutovanějších a nejkontroverznějších politických spojení v historii samostatné České republiky. Uzavření této smlouvy vyvolalo na tehdejší politické scéně velký údiv a překvapení, neboť se jednalo o spojení dvou stran, které byly do té doby považovány za nesmiřitelné rivaly a za strany, které jsou ideově naprosto diametrálně odlišné. Šokující byl také obsah a cíle této dohody, které byly velmi ambiciózní a v případě jejich naplnění by vedly k výrazné proměně celého českého politického i stranického systému. Kromě toho se také vůbec poprvé v historii České republiky stalo, že vládu tvořila pouze jedna strana, která navíc byla na základě této dohody takřka nesaditelná.

Z těchto důvodů byla i je tato smlouva předmětem zájmu nejen odborných diskusí, ale také médií a celé veřejnosti. Tato smlouva je mnohdy značně demonizována a je jí připisováno mnoho, veskrze negativních, důsledků. Dle mnohých názorů tato smlouva také výrazně změnila politický, stranický i společenský systém země a vedla k odstartování mnoha procesů, jejichž následky pocítujeme dodnes. Často se ale jedná o pouhé názory a nepodložené domněnky. Mým cílem této bakalářské práce tedy bude, jaké skutečné důsledky a dopady tato smlouva měla na vývoj zejména politického, stranického ale částečně i společenského uspořádání v České republice. Zabývat se budu nejen krátkodobými, ale zčásti také dlouhodobými důsledky této smlouvy včetně zhodnocení jejich relevance, opodstatněnosti a souvislosti s opoziční smlouvou. Hledat budu odpovědi zejména na tyto otázky – Jaké byly bezprostřední důsledky opoziční smlouvy? Jak tato smlouva ovlivnila český politický systém během svého trvání? Došlo během fungování k proměně stranického systému, a pokud ano, tak jakým způsobem? Jedná se opravdu o změny způsobené opoziční smlouvou? A jaké jsou další důsledky opoziční smlouvy?

V úvodu práce nejdříve ve stručnosti vymezím vznik opoziční smlouvy a reakce na její uzavření, přičemž zabývat se nebudu pouze bezprostředně souvisejícími událostmi, ale cestu k této dohodě zřekapituluji z širšího hlediska. Na to navážu rozborem hlavních příčin, které vedly k uzavření této politické spolupráce mezi dvěma největšími politickými soupeři. Vymezení hlavních příčin je velmi důležité, neboť to

vede k jasnějšímu pochopení všech motivů obou opozičně smluvních stran, které vedly k uzavření opoziční smlouvy. Na základě těchto příčin a motivů pak vymezím, jaké byly hlavní cíle obou stran a co přesně si slibovaly od této nestandardní spolupráce.

V další kapitole se již budu zabývat samotným tématem práce, kterým je vymezení důsledků a dopadů opoziční smlouvy. V první řadě se budu zabývat tím, nakolik se oběma stranám podařilo dostat svým cílům a záměrům, které vyplývaly z této smlouvy, a jaký to mělo dopad na politický systém České republiky. Nejvíce se budu zabývat především změnou volebního zákona, což byl ostatně také jeden ze základních cílů opoziční smlouvy. V souvislosti s politickým systémem se budu věnovat i dalším snahám o systémové změny ze strany ČSSD a ODS. I přesto, že u všech těchto změn nedošlo k jejich konečnému schválení a zavedení, tak ukážu, že i tak lze vypočítat jisté dopady a důsledky ovlivňující český politický systém.

Následně přejdu k analýze proměny českého stranického systému. Všímat si budu především narůstání preferencí komunistické strany, oslabování pravice nebo proměnou postavení malých stran, pro které opoziční smlouva znamenala největší šok a která jim také způsobila největší problémy. V závěru této části pak zhodnotím vývoj českého stranického systému za doby trvání opoziční smlouvy z hlediska Sartoriho typologie stranických systémů.

Vyjma dopadů na český politický a stranický systém se budu rovněž zabývat i dalšími zásadními důsledky opoziční smlouvy, které mají zjevnou a patrnou příčinu v opoziční smlouvě a které nějakým způsobem relevantně souvisí s politickým prostředím v České republice. V této části budu analyzovat především rozvoj české občanské společnosti a také proměnu náhledu, uvažování a smýšlení veřejnosti o české politice a českém politickém prostředí. V závěru pak shrnu a zrekapituluji všechny důležité myšlenky této práce.

2. Vznik opoziční smlouvy

I když k uzavření opoziční smlouvy došlo v červenci 1998, tak není možné popsat cestu k uzavření této smlouvy pouze na základě bezprostředně souvisejících událostí. Ve skutečnosti se tato tehdy značně překvapivá dohoda začala formovat mnohem dříve, a to již po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996. Tyto volby konané 31. května a 1. června roku 1996 sice skončily předpokládaným vítězstvím ODS, zároveň ale výsledek těchto voleb byl pro ODS značným zklamáním, neboť strana získala 29,62% hlasů, což ji přineslo pouze 68 mandátů. Největší šok pro ODS ale znamenaly celkové výsledky, neboť ty neumožňovaly sestavit většinovou vládu předcházející vládní koalice z let 1992 – 1996, a to koalice stran ODS, KDU-ČSL, a ODA¹. Tyto strany dohromady disponovaly v Poslanecké sněmovně pouze 99 mandáty a bylo tudíž zřejmé, že ji čekají velmi komplikovaná povolební jednání. Kromě těchto stran se do Poslanecké sněmovny dostaly také ČSSD, která obsadila 61 mandátů, KSČM s 22 mandáty a strana SPR-RSČ, která získala 18 mandátů (Volby do Poslanecké sněmovny, 1996).

Výsledkem složitých povolebních jednání, kterých se významně účastnil i tehdejší prezident Václav Havel, nakonec bylo sestavení středopravé koaliční vlády a to ve stejném složení jako v předcházejícím volebním období. Vzhledem k 99 mandátům této vládní koalice v Poslanecké sněmovně se jednalo o vůbec první menšinový kabinet v dějinách ČR. Tuto vládu se rozhodla ČSSD tolerovat² a měla tak hrát úlohu konstruktivní opozice. Výměnou za tuto toleranci vlády získala ČSSD některé výhody, např. post předsedy a místopředsedy Poslanecké sněmovny, obsazení několika sněmovních výborů či příslibení pravidelných konzultací s vládou (Cabada, Šanc, 2005, s. 131). Jak uvidíme později, tak i přesto, že se jednalo pouze o dohodu ústní, lze v této dohodě vyzorovat mnoho společných znaků a rysů s pozdější opoziční smlouvou. Jednalo se tedy o jakýsi předobraz opoziční smlouvy - dohody, která se opakovala o dva roky později, akorát v obráceném gardu.

Vláda ODS, KDU-ČSL a ODA získala důvěru Poslanecké sněmovny 25. 7. 1996, a to díky hlasům 98 koaličních poslanců a díky odchodu poslanců ČSSD

¹ V letech 1992 – 1996 byla součástí této koalice i strana KDS, která tehdy kandidovala v koalici s ODS. Tato strana se ale rozhodla v roce 1995 sloučit s ODS, k čemuž došlo na začátku roku 1996.

² Autorem pojmu „tolerance vlády“ (a nikoli podpory vlády) je tehdejší sociálnědemokratický poslanec Zdeněk Jičínský

z hlasovacího sálu (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna). Od samotného začátku se ale jednalo o vládu velmi nestabilní, zmítanou vnitřními rozpory nejen mezi stranami navzájem, ale i uvnitř stran samotných³. Vliv na toto špatné fungování vlády měla také tehdejší špatná hospodářská situace a neustále se opakující problémy ohledně financování politických stran. Vláda nejprve ustála několik vládních krizí, např. ohledně hlasování o státním rozpočtu na rok 1997, ale postupem času se veškeré problémy a neshody stále více prohlubovaly. Nejvíce o tehdejší situaci ve vládní koalici vypovídá pravděpodobně výrok J. Luxe z května 1998, ve kterém konstatoval, že Václav Klaus jako premiér začíná být pro něj nepřijatelný a že vhodnou alternativou na post premiéra by byl guvernér ČNB Josef Tošovský (Právo, 2. 6. 1997, s. 1).

Tyto spory pak vyvrcholily na podzim 1997 a vedly k pádu druhé Klausovy vlády. Celý proces odstartoval poslanec ODS Josef Zielenec, který 23. 10. 1997 prohlásil, že rezignuje na post ministra zahraničních věcí, místopředsedy vlády i post místopředsedy ODS. Jako hlavní důvody uvedl nemožnost podílet se na stranických rozhodnutích a nejasnosti ohledně financování strany (Lidové noviny, 24. 10. 1997, s. 2). Na tento okamžik navázali také lidovci, kteří se rozhodli iniciovat hlasování o důvěře vládě na leden 1998. Hakauf (2011, s. 48) dokonce uvádí, že se pravděpodobně jedná o zlomový moment, kdy se lidovci rozhodli odejít z vlády.

Po Zielencově rozhodnutí nastává dramatická vládní krize, která vyvrcholila na konci listopadu 1997. Prakticky po celý listopad se v médiích objevují spekulace ohledně nejasného financování v ODS, což se definitivně potvrdilo 27. 11. 1997, kdy se Milan Šrejber přiznal, že pod falešnými jmény dvou sponzorů daroval ODS sedm milionů, což pravděpodobně souviselo s privatizací Třineckých železáren (Tabery, 2006, s. 21; Lidové noviny, 28. 11. 1997, s. 2). Na tuto informaci navázal deník MF Dnes, který uveřejnil článek, že ODS má údajně ve Švýcarsku tajné konto se 170 miliony, což potvrdili i někteří členové Grémia ODS (MF Dnes, 28. 11. 1997, s. 1-2). Pravdivost této informace se ale později nijak nepotvrdila.

Situace pak nabrala velmi rychlý spád. 28. listopadu 1997 vystoupili před novináře dva ministři ODS, Jan Ruml a Ivan Pilip, a vyzvali předsedu vlády Václava

³ Důvody nestability této vládní koalice se budu zabývat v kapitole „Příčiny vzniku opoziční smlouvy“.

Klausa, aby rezignoval jak na post předsedy vlády, tak i na post předsedy ODS⁴ (Lidové noviny, 29. 11. 1997, s. 1-2). Je zřejmé, že na základě tohoto prohlášení se ODS stala pro ostatní koaliční partnery naprosto nedůvěryhodnou stranou, na což dokázaly další vládní strany velmi rychle reagovat. Již o den později podali demisi jak ministři KDU-ČSL, tak následně i ministři ODA. Následující den podal demisi i předseda vlády V. Klaus a tím dochází k definitivnímu konci vlády jako celku (Cabada, Šanc, 2005, s. 132).

Sestavením nové vlády byl prezidentem V. Havlem pověřen již 8. prosince předseda lidovců J. Lux. Nedošlo tak k naplnění dohody lídrů koalice, že jednání budou pokračovat až po mimořádném kongresu ODS stanoveného na 14. a 15. prosince. J. Lux poměrně záhy nabídl pozici premiéra Josefu Tošovskému, který nabídku přijal a 16. prosince byl V. Havlem jmenován premiérem. Složení nové vlády bylo představeno 30. prosince a kromě nestraníků a zástupců KDU-ČSL a ODA se v ní poměrně překvapivě objevili i někteří členové ODS, a to S. Volák, J. Černý, I. Pilip a M. Lobkowicz (Benešová, 2001). Tato vláda získala důvěru 28. 1. 1998, a to zejména díky poslancům ČSSD, kteří podpořili vládu výměnou za slib přijetí ústavního zákona o zkrácení volebního období Poslanecké sněmovny. Tento zákon byl později přijat a stanovoval předčasné volby na červen 1998 (Ústavní zákon č. 69/1998 o zkrácení volebního období Poslanecké sněmovny).

Kromě sestavování nové vlády se zajímavá situace odehrávala rovněž v rámci ODS, která byla po již zmiňovaném vystoupení J. Rumla a I. Pilipa značně rozpolcená a nejednotná. Tato vnitřní opozice se chtěla prosadit na mimořádném kongresu ODS konaného ve dnech 14. a 15. 12. 1997 v Poděbradech. Zde ale Václav Klaus naprosto jasně obhájil post předsedy strany, když obdržel 227 hlasů, jeho protikandidát Jan Ruml obdržel hlasů pouze 72 (Klíč, Sokol, 2011, s. 89-90). Vnitřní opozice v čele s J. Rumlem a I. Pilipem následně reagovala vytvořením názorové platformy uvnitř ODS jako reakce na neochotu strany řešit své vnitřní problémy. Tato platforma byla ale již 5. ledna vyzvána Výkonnou radou k opuštění ODS. Opustit stranu nebo vzdát se svých mandátů měli i ministři za ODS v Tošovského vládě. Konečným výsledkem těchto sporů uvnitř ODS pak je vytvoření nové politické strany Unie svobody, která vznikla

⁴ Vzhledem k tomu, že se 28. 11. 1997 nacházel V. Klaus v Sarajevu, tak se pro tuto událost vžilo označení „sarajevský atentát“.

17. ledna 1998 a jejímž předsedou se stal J. Ruml. Do této nové strany následně přešlo více jak 20 poslanců z ODS. (Cabada, Šanc, 2005, s. 199).

Poté nastává postupné uklidňování situace a příprava všech stran na předčasné volby do Poslanecké sněmovny konané v červnu 1998. Ohledně předvolební kampaně je nutné poznamenat, že se jednalo o kampaň velmi vyhrocenou a se silným emotivním nábojem, což posléze také ovlivnilo povolební vyjednávání. Jednotlivé strany se ostře vymezovaly vůči sobě navzájem, např. představitelé ODS mluvili dokonce o rudém nebezpečí, socializaci země či možném ohrožení samotných základů demokracie. Velmi známý je také tehdy značně používaný předvolební slogan „Doleva, nebo s Klausem?“ (Tabery, 2006, s. 24-26). Kromě toho také strany navzájem vyhlašovaly, s kým v žádném případě nepůjdou do koalice, např. M. Zeman nejednou prohlásil, že pro ČSSD připadá v úvahu jako koaliční partner jediné strana KDU-ČSL (Novák, 1999, s. 60). Tím samozřejmě docházelo ke značnému snižování koaličního potenciálu všech systémových stran.

Předčasné volby do Poslanecké sněmovny se konaly ve dnech 19. a 20. června 1998. Na prvním místě skončila dle očekávání ČSSD, která získala 74 mandátů, následována ODS, která velmi překvapivě zaostala za ČSSD pouze o necelých pět procent a získala 63 mandátů⁵. Do sněmovny se dále dostala KSČM (24 mandátů), KDU-ČSL (20 mandátů) a Unie svobody s 19 mandáty, pro kterou byly volební výsledky výrazným zklamáním⁶ (Volby do Poslanecké sněmovny, 1998).

Na základě výsledků voleb se nabízely zejména dvě varianty možného vládního uspořádání. První variantou byl vznik středopravé vlády, ODS, KDU-ČSL a US, která by dohromady disponovala 102 mandáty. Z hlediska teorie koalic by se jednalo o koalici nejpřirozenější, neboť se jedná o minimální koalici stran sousedících na stranickém spektru (Axelrod, 1973). Druhou variantou byl vznik středolevé koalice ČSSD, KDU-ČSL a US, která disponovala 113 mandáty. Tato koalice by již ale byla značně heterogenní a ideologicky vzdálena. I přesto ale nelze vyloučit, že by se také jednalo o koalici stran sousedících na politickém spektru tak, jak ji chápe Axelrod (1973) a to za předpokladu, že US je na pravolevé škále méně napravo než ODS. Ostatní varianty už byly mnohem méně pravděpodobné, např. vůbec se neočekávala

⁵ Výsledek ODS je velmi překvapivý zejména ve srovnání s předvolebními průzkumy. Prakticky po celý rok 1998 byly straně přisuzovány preference ve výši 10 – 15% (Kontinuální měsíční výzkum, 1998)

⁶ Dle předvolebních preferencí i vyjádření představitelů strany byl očekáván výsledek minimálně ve výši 12-13% (Kontinuální měsíční výzkum, 1998)

koalice dvou největších stran ČSSD a ODS. Nepřijatelná byla také jakákoli vláda s účastí či podporou komunistů⁷.

Sestavením vlády byl 22. června pověřen prezidentem republiky předseda ČSSD M. Zeman, který okamžitě zahájil jednání o nové vládě. Důvody, proč nedošlo k uzavření ani jedné ze dvou nejpravděpodobnějších variant, rozeberu v následující kapitole, obecně se ale dá říci, že povolební vyjednávání odhalily obrovské a nepřekonatelné rozpory zejména mezi lídry jednotlivých stran a naplno se projevil také neshody a spory předešlých vlád. Z těchto důvodů tak dochází velmi rychle k postupnému sblížení M. Zemana a V. Klause. První náznaky o možné spolupráci se objevují 24. června, zatím ale pouze v podobě dohody o vzájemném informování. Zlom nastává o 6 dní později, kdy V. Klaus poprvé veřejně připouští možnost tolerance menšinové vlády ČSSD. Toto prohlášení bylo původně bráno zejména jako nátlak na menší strany, aby ustoupily ze svých požadavků (Hakauf, 2011, s. 60-63). Jenže následně byly definitivně ukončeny jednání mezi představiteli ČSSD, KDU-ČSL a US a situace nabrala dramatický spád. Již 2. července 1998 se V. Klaus a M. Zeman oficiálně dohodli, že ODS bude tolerovat menšinovou vládu ČSSD výměnou za jisté funkce a výhody (Lidové noviny, 4. 7. 1998, s. 1). Po několika dnech vzájemného vyjednávání a ladění detailů pak dochází k definitivnímu uzavření tzv. opoziční smlouvy dne 9. 7. 1998 (Cabada, Šanc, 2005, s. 136).

Tato smlouva přinesla do české politiky několik nových a velmi překvapivých skutečností. V první řadě je zajímavé, že nebyla časově nijak omezena, ale dokonce se uvažovalo o tom, že bude platit i v následujících obdobích. V bodě I je pak uvedeno, že obě smluvní strany se zavazují uznat vítěze voleb a to tak, že se poražená strana nezúčastní hlasování o důvěře vládě. Vůbec nejkontroverzněji působil bod VI, který obě strany zavazuje k tomu, že ani jedna z nich nevyvolá během volebního období hlasování o nedůvěře vládě a ani takové hlasování nepodpoří. Kromě toho se obě strany ve smlouvě zavázaly k úpravě Ústavy a dalších zákonů, které povedou k přesnějšímu vymezení kompetencí ústavních orgánů a k posílení významu výsledků soutěže politických stran. Dle této smlouvy rovněž měla opoziční strana nárok na obsazení předsedů obou komor Parlamentu a obsazení vedoucích postů kontrolních orgánů a

⁷ Zejména KDU-ČSL byla ohledně tohoto bodu velmi nekompromisní a naprosto jednoznačně odmítala jakoukoli spolupráci s komunisty.

výborů Poslanecké sněmovny. Obě strany se také zavázaly k pravidelné konzultaci zahraničně-politických a vnitropolitických otázek (Opoziční smlouva dokument, 1998).⁸

Pro úplnost je pak nutné dodat, že menšinová vláda ČSSD získala důvěru Poslanecké sněmovny 19. 8. 1998, a to díky odchodu všech poslanců ODS ze sálu. Pro důvěru vládě hlasovali všichni poslanci ČSSD, proti poslanci KDU-ČSL a US. Komunisté se zdrželi hlasování (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna).

2.1. Reakce na uzavření opoziční smlouvy

Prvotní reakce na uzavření této nestandardní dohody byly velmi rozpačité a zjitřené. Jak uvádí Cabada a Šanc (2005, s. 136), „dohoda mezi hlavními politickými rivaly vyvolala nevoli u ostatních politických subjektů i části veřejnosti“. Představitelé KDU-ČSL i US označili tento dokument za protiústavní, např. Josef Lux přirovnával tuto dohodu ke starému článku Ústavy o vedoucí úloze KSČ, akorát dle něj místo vlády jedné strany nastává vláda dvou stran (Tabery, 2006, s. 38-39). K těmto dvěma parlamentním stranám se záhy přidala i ODA, podle níž se obě smluvní strany budou snažit o posílení jejich politických a mocenských pozic (Dimun, Hamerský, 1999, s. 209-210). Podobně negativně hodnotil tuto smlouvu i V. Havel, který takovou dohodu označil za nerespektování demokratických pravidel, což také později povede k omezování českého politického pluralismu. Opoziční smlouva pak může dle Havla vést ke stabilnímu a dlouhodobému rozdělení moci (Fiala, Mikš, 2006, s. 45). Kriticky ke smlouvě se stavěla i jednotlivá média, podle nichž byla taková smlouva zradou na voličích a tak nepřirozená, že nemůže žádnou politickou stabilitu vytvořit (Jičínský, 2007, s. 55). Negativně na tuto smlouvu bylo nahlíženo i některými členy ČSSD (zejména V. Špidla) či ODS (B. Dvořák), nakonec ale u obou stran jasně převážil názor, který za ODS interpretují Klíč a Sokol (2011, s. 113): „přes soudobé komentáře se jednalo o standardní dohodu o toleranci menšinové vlády, která je známá a využívaná v řadě západoevropských států“. Obdobně se k této dohodě stavěla i ČSSD, podle které byla opoziční smlouva specifickým řešením patové politické situace a jedinou reálnou možností, jak tuto situaci vyřešit (Jičínský, 2007, s. 55).

⁸ Celý text opoziční smlouvy je uveden také v Příloze č. 1 této práce.

3. Příčiny vzniku opoziční smlouvy

Příčiny vzniku opoziční smlouvy lze obecně rozdělit do dvou základních kategorií. Do první, tzv. nesystémové, kategorie můžeme zařadit faktory, které bezprostředně souvisejí s chováním, jednáním a vlivem tehdejších politických aktérů, zejména pak předsedů jednotlivých politických stran a prezidenta V. Havla. Kromě toho zařazují do této kategorie i vývoj a proměnu menších politických stran (zejména strany KDU-ČSL), které mají na konečném uzavření smlouvy nezanedbatelný podíl. Do druhé kategorie příčin pak lze zařadit tzv. systémové faktory, což jsou faktory, které nesouvisí s chováním a jednáním politických aktérů, ale které jsou dlouhodobou součástí českého politického systému. Mezi tyto faktory řadím nevhodný volební zákon, existenci antisystémové strany a také nízkou úroveň politické kultury tehdejší politické elity.

3.1. Nesystémové faktory

3.1.1. Osobní vztahy mezi politickými lídry

Osobní rozpory mezi jednotlivými představiteli hlavních politických stran měly na pozdějším uzavření opoziční smlouvy pravděpodobně největší podíl. Tyto spory postupně přerostly do takových rozměrů, že zastínily i společné zájmy a přirozené názorové shody mezi politickými partnery. Toto nadměrné personalizované nepřátelství je tak asi nejpravděpodobnějším důvodem, proč se v roce 1998 nevytvořila stabilní vláda, neboť jakákoli koaliční jednání byla silně limitována osobními vztahy. Tato nechuť pramenila z předchozích, zejména vládních, zkušeností a také z toho, že tito představitelé byli výraznými politickými osobnostmi, které měly značné vůdcovské tendence. Svůj podíl na tom měla samozřejmě i vyhrocená předvolební kampaň, která tyto veškeré spory a neshody ještě více prohloubila.

Dlouhodobě špatné byly především vztahy mezi předsedou ČSSD M. Zemanem a předsedou US J. Rumlem, jejichž vztah lze bezpochyby označit za vůbec nejvyhrocenější. Tento vztah ovlivnilo zejména tzv. kuffíkové spiknutí, které se odehrálo v květnu 1998. Tehdy M. Zeman vystoupil před veřejnost s prohlášením, že vlastní dokumenty, které usvědčují J. Rumla, prezidenta V. Havla a americké ministerstvo zahraničí z organizování politického převratu v ČR. Všechny tyto dokumenty se ale nakonec ukázaly být padělkem a jediným výsledkem celé aféry byla vášnivá averze J. Rumla vůči M. Zemanovi. J. Ruml se od té doby hluboce odmítavě

stavěl k jakékoli spolupráci s levicí a tvrdil, že s ČSSD v žádném případě do koalice nepůjde (Tabery, 2006, s. 28-31). Tato slova nakonec v povolebních vyjednáváních dodržel, když odmítl veškeré návrhy ze strany ČSSD na účast ve vládě.

Značně pošramocené byly také vztahy mezi V. Klausem na straně jedné, a J. Luxem a J. Rumlem na straně druhé. Spory mezi V. Klausem a J. Luxem z velké části pramenily z předchozích koaličních zkušeností. Dle Pitharta (2005, s. 10) J. Lux v té době velmi trpěl autoritářskými metodami vedení vlády v čele s V. Klausem a také jako jeden z prvních začal mluvit o nadcházející době poklausovské. V. Klaus zase nemohl zapomenout nejen Luxovo chování během vládních let, ale především jeho podíl na pádu vlády a následném sestavení vlády poloúřednické. Rozpory mezi V. Klausem a J. Rumlem pak samozřejmě souvisí s již zmíněným „sarajevským atentátem“, který měl bezprostřední vliv na pádu Klausovy vlády a vedl ke vzniku Unie svobody.

Z výše uvedených osobních sporů je tedy patrné, jak komplikovaná byla povolební jednání po volbách v roce 1998. Unie svobody i KDU-ČSL se zejména kvůli svým hlavním představitelům zdály být nepřijatelné pro ODS i pro ČSSD. Toto osobní nepřátelství po volbách prakticky nikterak neutichalo a zabraňovalo tak vytvoření téměř jakékoli koalice.

3.1.2. Postavení malých politických stran

Malé politické strany prošly od pádu komunismu až k uzavření opoziční smlouvy značnou proměnou a z velké míry se podílely na vzniku spojení mezi ČSSD a ODS. Postavení malých politických stran, jejich postupná proměna a neustálé sebenadhodnocování považují např. Fiala a Mikš (2006, s. 40-41) za hlavní příčinu vzniku opoziční smlouvy. Největší vliv na to měla především proměna a chování KDU-ČSL, ale opomenout nelze ani další menší parlamentní strany - ODA a US.

Vliv malých stran je patrný především v době vládních koalic s ODS v letech 1992-1997. Tyto malé strany (ODA a KDU-ČSL) se ve vládě postupně stávaly čím dál tím méně loajální, a vzhledem k značně roztržité a nespolupracující opozici se strany koalice často snažily tuto opozici suplovat. Fiala a Mikš (2006, s. 41) tuto situaci popsali velmi příznačně jako „fenomén opozice v koalici“. Tyto strany si také velmi brzy uvědomily svoji nepostradatelnost a věděly, že bez nich není možné uzavřít prakticky žádnou myslitelnou koalici. Tohoto faktu dokázaly náležitě využít především

během sestavování vlády. To vedlo k tomu, že v obou Klausových vládách byly malé strany silně nadreprezentovány, např. v druhé Klausově vládě měla ODS v Poslanecké sněmovně 69% koaličních křesel, ale jen 50% křesel ve vládě, u KDU-ČSL byl tento poměr 18% k 25% a u nejmenšího koaličního partnera ODA dokonce 13% k 25% (Balík, Havlík, 2011, s. 77). Toto nadreprezentování malých stran pak logicky vedlo ke zhoršení stranických vztahů a v rámci ODS převládal názor, že si koaliční partneři nárokují mnohem větší podíl na moci, než jaký jim náleží na základě volebních výsledků.

V souvislosti s působením ve vládních koalicích je nutné zmínit také koaliční vztahy mezi ODS a KDU-ČSL. Mezi těmito dvěma stranami se odehrály četné spory, které postupně ovlivňovaly vztah těchto stran vůči sobě navzájem. Těchto sporů a menších roztržek se odehrálo opravdu nepřeberné množství. Pravděpodobně nejvýznamnějším sporem byla situace ohledně prvních voleb do Senátu v roce 1996, kdy J. Lux odmítl mezi prvním a druhým kolem voleb podpořit kandidáty ODS a dokonce vyzval voliče, aby místo těchto kandidátů podpořili kandidáty z jiných, klidně i opozičních, stran. Hlavním motivem tohoto jednání byla Luxova snaha zabránit dominanci ODS v horní komoře Parlamentu (Dimun, Hamerský, 1999, s. 140-141). Další spor se odehrál o předsedu Senátu, kam lidovci prosadili svého kandidáta Petra Pitharta místo kandidátky za ODS Ireny Ondrové. Velké rozpory vyvolala také lidovecká podpora dvou zákonů z dílny ČSSD v roce 1996⁹, spory o decentralizaci státu či neshody ohledně restituce církevního majetku. Rozdílný byl i náhled obou stran na příčiny ekonomické krize v roce 1997, KDU-ČSL a zejména její předseda J. Lux dávali jasně najevo, že za tuto krizi je odpovědná ODS (Pšeja, 2005, s. 119-121).

Tyto všechny zmiňované faktory postupně vedly k vytvoření velké propasti mezi velkými stranami a stranami menšími. V českém politickém systému již neexistoval konflikt pouze na pravolevé ose, ale vzniká nové dělení, které nejlépe interpretují Fiala a Mikš (2006, s. 38): „Toto nové dělení lze vyjádřit nejvýstižněji rozporem mezi zájmy velkých stran a zájmy menších stranických subjektů propojených s neformálními skupinami občanské společnosti“. Rozhodujícím konfliktem v českém stranickém systému se tedy stává konflikt mezi velkými a malými stranami. Tento konflikt se potvrdil i během povolebních jednání v roce 1998 a v konečném důsledku vedl k tomu,

⁹ Jednalo se o zákon o důchodovém pojištění a zemědělský zákon.

že „dvě nejsilnější strany (ČSSD a ODS) spolu uzavřely písemnou smlouvu, která měla omezit vliv malých stran a usnadnit vládnutí dvěma největším stranám“ (Novák, 1999, s. 45). Hlavním prostředkem, jak tohoto dosáhnout, pak měla být změna volebního zákona.

3.1.3. Pozice prezidenta Václava Havla

Další výraznou příčinou opoziční smlouvy je tehdejší vystupování V. Havla, který se často snažil velmi aktivně politiku ovlivňovat a působit na její aktéry. Tato role prezidenta rostla během obtížného utváření vlád, neboť V. Havel se stal hlavním vyjednávačem mezi jednotlivými politickými subjekty. Chování prezidenta se také stávalo stále méně nadstranické a dlouhodobě známá bylo rovněž jeho nechuť k politickým stranám, a to zejména k těm velkým (Novák, 2000, s. 49).

V. Havel měl také četné spory s V. Klausem a M. Zemanem. Obecně se tyto spory dají popsat jako soupeření tří velmi silných politických osobností. Zejména mezi Havlem a Klausem byl dlouhodobě napjatý vztah, např. Fiala a Mikš (2006, s. 41) nazvali Havla neformální hlavou protiklausovské opozice během první i druhé Klausovy vlády. Velmi známý je rovněž jejich dlouholetý spor o občanskou společnost. K definitivnímu zneprátení těchto dvou politiků pak dochází po pádu druhé Klausovy vlády, když nejprve V. Havel nedodrží slib daný V. Klausovi a pověří J. Luxe sestavením vlády dříve, než proběhne mimořádný kongres ODS, a poté tzv. rudolfínským projevem, ve kterém V. Havel ostře kritizoval nejen tehdejší politické poměry, ale také celý společenský porevoluční vývoj včetně období transformace (Projev prezidenta ČR, 1997). Neshody mezi těmito politiky byly i v otázce reálných kompetencí prezidenta republiky, které mu zaručuje Ústava. M. Zeman pak např. nesouhlasil s prezidentem po pádu vlády v roce 1997, kdy Havel velmi aktivně vstupoval do vyjednávání o nové vládě a snažil se také o to, aby následná úřednická vláda vládla až do konce řádného volebního období (Vodička, Cabada, 2007, s. 212-213).

Vzhledem k těmto faktorům tedy postupně V. Klaus a M. Zeman dospěli k tomu názoru, že nejúčinnější cestou, jak se vypořádat se silnou rolí prezidenta a jeho zasahováním do politiky, je omezení jeho pravomocí pomocí změny Ústavy. K jejich názoru přispěly i Havlovy předvolební výroky, ve kterých např. tvrdil, že po volbách nemusí automaticky premiérem jmenovat předsedu nejsilnější strany nebo že je žádoucí

výměna stávající politické garnitury (Fiala, Mikš, 2006, s. 41). To vše tedy nakonec vedlo vytvoření výrazného společného zájmu V. Klause a M. Zemana, který měl zásadní vliv na pozdějším uzavření opoziční smlouvy.

3.2. Systémové faktory

Jak už jsem zmínil, druhou skupinou příčin vedoucích k opoziční smlouvě jsou tzv. faktory systémové. Jedná se o ty faktory, které nesouvisejí s chováním a vlivem politických aktérů, ale které jsou dlouhodobou součástí českého politického a stranického systému. Mezi tyto systémové faktory lze zařadit především nevhodný volební systém, existenci antisystémové strany a nízkou úroveň politické kultury.

3.2.1. Volební systém

Tehdejší volební systém s výraznými proporčními účinky považují za jednu z hlavních příčin uzavření opoziční smlouvy např. Fiala a Mikš (2006, s. 39-40). Tento volební systém prakticky znemožňoval sestavení stabilní většinové vlády a zároveň také ubývaly možnosti, jak sestavit ideologicky blízkou vládu. Na toto nebezpečí upozorňoval ve svém článku již v roce 1996 i Novák (1996, s. 296), který tvrdil, že stabilní vláda v letech 1992 – 1996 byla výjimečná situace a že pravděpodobnou dlouhodobou budoucností české politiky je vládní slabost a nestabilita. Ve stejném článku Novák (1996, s. 297) také tvrdí, že pokud nebude změněn volební systém, tak „český politický systém zabředne do bažiny centrismu a bezmoci a výsledkem bude velká koalice ODS a ČSSD“. Jak je známo, tyto obavy se později skutečně potvrdily a je zřejmé, že poměrné zastoupení přispělo ke stranické fragmentaci a k nutnosti utváření různorodých koalic. Vliv na to měla také pětiprocentní volební klauzule a s ní spojený psychologický efekt, na který upozorňoval jako první Duverger (např. Duverger, 1964, s. 248-249). Voliči si postupně začali uvědomovat podstatu a důležitost této volební klauzule, což vedlo k dalšímu mnohem proporčnějšímu výsledku voleb, což názorně ukazují výsledky voleb v letech 1992 a 1996 – v roce 1992 stačilo koalici ODS, KDU-ČSL a ODA 42% hlasů k získání 105 mandátů, v roce 1996 tyto strany získaly sice o 2 procenta hlasů více, ale celkem obdržely mandátů pouze 99 (Volby do České národní rady, 1992; Volby do Poslanecké sněmovny, 1996). Důsledkem tohoto poměrného zastoupení pak také byla nepoměrně velká role malých stran, které disponovaly velkou politickou silou a bez nichž nebylo možné uzavřít takřka žádné koalice.

Úprava tohoto volebního systému, která souvisela s postavením a vlivem malých stran, tedy byla dalším společným zájmem pro dvě největší politické strany. Vzhledem k velmi obtížnému utváření koalic, nestabilním vládám a vzhledem k rozpínavosti menších stran byla změna volebního systému jednou z hlavních motivací uzavření opoziční smlouvy, což ostatně dostatečně zdůrazňuje i článek VII této smlouvy.

3.2.2. Existence antisystémové strany

Existence antisystémové strany, v českém případě KSČM, je dalším z důvodů obtížného vytváření koalic a s tím souvisejícího fungování nestabilních a slabých vlád. KSČM velmi komplikuje sestavení silné a stabilní vlády, neboť tato strana obsazuje v Poslanecké sněmovně po každých volbách poměrně značné množství mandátů. Vzhledem k tomu, že je tato strana ostatními subjekty považována za stranu s nulovým koaličním potenciálem, tak je zřejmé, že značně omezuje možné koaliční a vládní vzorce. Postavení KSČM je rovněž umocněno volebním systémem, neboť proporční systém je pro antisystémové a izolované strany téměř vždy výhodnější, než systém s většiotvornými účinky.

3.2.3. Nízká politická kultura

Fenoménu nízké politické kultury se věnuje především Klíma (2001). Ten se z velké části zabývá rovněž volebním systémem a tvrdí, že volební systém by měl více přispět k vytváření podmínek pro vznik stabilnějších vlád, zároveň ale zdůrazňuje, že „nelze vinit soubor volebních pravidel, že se nepodařilo zformovat klasickou většinovou koaliční vládu, i když se nabízelo několik variant. To je výsledkem spolupráce mnoha faktorů, především pak důsledkem nízké politické kultury politické elity“ (Klíma, 2001, s. 105). Tato nízká politická kultura se vyznačuje např. uplatňováním vůdcovského principu, rozdělováním na „my“ a „oni“ nebo zpochybňováním vystřídatelnosti vládnoucí elity. Důsledkem této nedostatečné politické kultury pak může být uzavírání různých nestandardních a překvapivých spojení, které by za existence dostatečné politické kultury nebyly možné a ani myslitelné – dle Klímy (2001, s. 27) je právě opoziční smlouva příkladem takového spojení.

3.3. Shrnutí příčin vedoucích ke vzniku opoziční smlouvy

Jak je patrné, lze vypočítat mnoho příčin, které vedly ke vzniku opoziční smlouvy. Z těchto mnoha příčin se ODS a ČSSD zbavily svých ideových rozdílů a zaměřily se na prosazení svých společných zájmů, mezi něž patřila zejména změna volebního zákona, která povede k omezení vlivu malých politických stran a změna Ústavy, která především omezí manévrovací prostor V. Havla, jenž si v některých situacích dle názoru ODS i ČSSD uzurpoval větší pravomoci, než jaké mu dle Ústavy příslušely a náležely. Tyto zájmy pramenily také z předchozích zkušeností obou opozičně smluvních stran, neboť malé strany měly dle ODS i ČSSD mnohem větší moc, než jaká jim patřila na základě volebních výsledků. Stejně tak obě strany nesouhlasily s chováním a jednáním V. Havla, který vystupoval jako velmi silný politický aktér a který navíc měl zájem na co největším oslabování velkých politických stran. Kromě toho změna Ústavy měla vést také k omezení a zpřesnění pravomocí dalších ústavních orgánů, např. České národní banky. Vyjma těchto ryze systémových změn je také zřejmé, že důvodem pro uzavření smlouvy byla možnost získání mnoha důležitých postů a funkcí nejen v rámci politického systému, ale i např. v rámci státních podniků a dalších orgánů.

4. Důsledky opoziční smlouvy

V této kapitole se budu zabývat důsledky a dopady, které vyplývají z opoziční smlouvy a z cílů v ní obsažených. Vzhledem k textu dohody a příčinám vedoucích k jejich uzavření je zřejmé, že tato smlouva měla velmi ambiciózní cíle a měla vést k velmi znatelné proměně politického systému České republiky. Proto se zaměřím především na to, zda k této proměně došlo, nakolik se tyto změny shodovaly s představami představitelů obou smluvních stran a jaká byla reakce ostatních politických subjektů. Současně také uvedu, do jaké míry byly splněny cíle vyplývající z této smlouvy a jaké to mělo dopady na český politický systém. Dále se budu věnovat proměně a vývoji českého stranického systému. V této části se budu zabývat především nárůstem vlivu komunistů, oslabením pravice a rozdílným postavením a proměnou malých stran. Kromě toho také zhodnotím celkový vývoj českého stranického systému během fungování opoziční smlouvy pomocí Sartoriho typologie stranických systémů.

Kromě faktorů týkajících se českého politického a stranického systému se budu také zabývat faktory, které sice nevedly ke změně politického či stranického uspořádání, ale které s politickým systémem do značné míry souvisejí a které mají také jasné a zřetelné příčiny svého vzniku vyplývající z uzavření opoziční smlouvy. Mezi tyto faktory patří vznik občanských iniciativ a rozvíjení občanské společnosti a také faktory, které si dovoluji označit jako aspekty psychologické. Jedná se především o proměnu dlouhodobého nahlížení médií i celé veřejnosti na českou politiku a české politické prostředí, neboť jak vyplývá z reakcí po uzavření opoziční smlouvy, tato smlouva ovlivnila velmi silně celé veřejné mínění a vyvrátila do té doby několik politických dogmat a pravidel, která se z tehdejšího pohledu zdála jako neporušitelná.

4.1. Proměna českého politického systému

4.1.1. Změna volebního zákona

Změna volebního zákona byla pravděpodobně vůbec nejdůležitějším cílem opoziční smlouvy, což ostatně vyplývá i z bodu VII této smlouvy, který uvádí, že se obě strany zavazují k předložení takových návrhů úprav Ústavy a s ní souvisejících zákonů, které „v souladu s ústavními principy České republiky posílí význam výsledků soutěže politických stran“ (Opoziční smlouva dokument, 1998). Hlavním motivem změny volebního zákona je ten, že jak ODS, tak ČSSD, měly s malými a menšími stranami

negativní zkušenosti a jejich prvotním zájmem tedy bylo omezení jejich vlivu. Stejně tak si obě dvě strany uvědomovaly úskalí a problémy vyplývající ze silně proporčního volebního systému, který nijak nepřispíval k utváření stabilních, akceschopných a ideologicky blízkých vlád. Nový volební systém měl tyto problémy eliminovat a měl vést k posílení většinového účinku volebního systému, zvýhodnění velkých stran a k usnadnění utváření koaličních většin, což by v konečném důsledku mělo vést v podmínkách parlamentního režimu k větší stabilitě vlád, k lepšímu fungování celého českého politického systému a k celkové konsolidaci české demokracie (Lebeda, 2004c, s. 348-349; Novák, 2002b, s. 60).

4.1.1.1. Přijetí volebního zákona a jeho následné zrušení Ústavním soudem

Na základě textu opoziční smlouvy měl být návrh nového volebního zákona předložen do 12 měsíců od uzavření opoziční smlouvy. Obě strany měly k přijetí nového volebního zákona ideální podmínky, neboť měly v obou komorách Parlamentu ústavní většinu a mohly kromě změny volebního zákona rovněž měnit Ústavu. Ve hře tak od počátku bylo i zrušení poměrného systému volby do Poslanecké sněmovny a jeho nahrazení systémem většinovým. Obě strany ale byly v návrzích velmi nejednotné, např. V. Klaus prosazoval zavedení jednokolového většinového volebního systému (Lidové noviny, 23. 7. 1998, s. 1-2). Oproti tomu M. Zeman navrhoval snížení počtu mandátů na 162 a zavedení 81 dvoumandátových obvodů (Právo, 17. 8. 1998, s. 2). Neshody nebyly také pouze mezi oběma stranami, ale i uvnitř ČSSD samotné. Během celého roku 1999 se oběma stranám nepodařilo dospět k dohodě, a to ani přesto, že 9. 7. 1999 došlo k personálním změnám ve složení společné stranické komise, která měla návrh nového zákona předložit. Velkou ranou pro obě strany byly rovněž doplňovací volby do Senátu konané v roce 1999 po úmrtí senátora za ODS V. Bendy. Kandidátka ODS i kandidát ČSSD zde naprosto propadli¹⁰, neboť již v prvním kole byl zvolen nezávislý kandidát Václav Fischer, který získal 71,24% hlasů (Volby do Senátu, 1999). Po těchto volbách ODS a ČSSD ztratily ústavní většinu v Senátu, což velmi zkomplikovalo jakékoli budoucí změny Ústavy, tedy i včetně úpravy volebního systému.

Na konci roku ODS postupně zvyšovala tlak na ČSSD a její vedení dávalo jasně najevo, že pokud nebude rychle dosaženo shody, může dojít i k vypovězení opoziční

¹⁰ Kandidátka ODS Jiřina Jirásková získala 12,19% hlasů, kandidát ČSSD Karel Srp dokonce pouze 1,04% hlasů (Volby do Senátu, 1999).

smlouvy. Poslanci ODS také odmítli podpořit návrh státního rozpočtu na rok 2000, což vedlo ke vzniku vládní krize a k návrhům ODS na vznik supervelké koalice všech demokratických stran (Cabada, Šanc, 2005, s. 137). Důsledkem této krize bylo uzavření další dohody mezi ODS a ČSSD v první polovině ledna roku 2000, která je veřejnosti známá jako Toleranční patent¹¹. Součástí Tolerančního patentu bylo pět dohod, k jejichž schválení se obě strany zavazovaly. Jednou z dohod byla rovněž dohoda o „základních parametrech změny volebního systému“, jejímž cílem bylo nalezení takového volebního systému, který významně usnadní vznik funkčních většinových vlád složených maximálně ze dvou subjektů. Kromě těchto základních parametrů nového volebního systému stanovovala dohoda také konkrétní termíny, do kdy musí být zákon schválen a odkdy bude účinný (Společné prohlášení delegací ODS a ČSSD, 2000).

Navržený volební zákon se od původního volebního zákona lišil opravdu velmi zásadně a to i přesto, že zůstal zachován princip poměrného zastoupení. Nový volební zákon výrazně změnil všechny hlavní proměnné, které určují podobu poměrných volebních systémů – velikost volebního obvodu, matematická formule, uzavírací klauzule a počet skrutinií (Lebeda, 2004b, s. 27). Změnu těchto základních proměnných shrnuje následující tabulka:

Tabulka 1 - srovnání původního a nového volebního zákona

Parametry volebního zákona	Původní volební zákon	Navržený volební zákon
Počet volebních obvodů	8	35
Průměrná velikost obvodu	25	5,7
Volební formule	Hagenbach-Bischoffova metoda	Modifikovaný D'Hondt ¹²
Počet skrutinií	2 skrutinia	1 skrutinium
Volební klauzule pro jednu stranu	5%	5%
Volební klauzule pro koalice	+ 2% za každou další stranu	+ 5% za každou další stranu
Průměrný přirozený práh ¹³	3%	13,93%

Zdroj: Lebeda (2004c, s. 350–359)

Všechny změny hlavních proměnných by v souhrnu ovlivnily volební výsledek velmi silně, což názorně ilustruje následující tabulka, která porovnává skutečné výsledky voleb do Poslanecké sněmovny z roku 1998 s hypotetickými výsledky na základě navrženého nového volebního zákona. Pro srovnání odlišnosti obou výsledků

¹¹ V plném znění „Společné prohlášení delegací ODS a ČSSD ze dne 14. 1. 2000“.

¹² Modifikovaný neboli tzv. vyrovnávací D'Hondt je vynález tvůrců reformy volebního zákona, od klasického D'Hondta se odlišuje tím, že v prvním kole je počet získaných hlasů dělen číslem 1,42 místo čísla 1.

¹³ Přirozený práh je takové procento hlasů, které dostačuje k získání jediného mandátů v daném volebním obvodu (více viz Lebeda, 2008).

jsou použity dva indexy proporcionality – index reprezentace a Loosemore-Hanbyho index. Fragmentace eventuální proměny stranického systému pak je porovnávána na základě indexu parlamentní fragmentace a indexu efektivního počtu parlamentních stran¹⁴

Tabulka 2 - srovnání volebních zákonů z hlediska výsledků voleb

Volby 1998	ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US
Procento hlasů (realita)	32,31%	27,74%	11,03%	9,00%	8,6%
Získané mandáty (realita)	74	63	24	20	19
Procento mandátů	37%	31,5%	12%	10%	9,5%
Index reprezentace	1,15	1,14	1,09	1,11	1,10
Loosemore-Hanbyho index	11,32				
Index fragmentace	0,73				
Index efektivního počtu stran	3,71				
Mandáty – model na základě NVZ	101	88	4	6	1
Procento mandátů	50,5%	44%	2%	3%	0,5%
Index reprezentace	1,56	1,59	0,18	0,33	0,06
Loosemore-Hanbyho index	34,45				
Index fragmentace	0,55				
Index efektivního počtu stran	2,22				

Zdroj: Volby do Poslanecké sněmovny, 1998; Lebeda (2004c, s. 362); Novák (2011, s. 509 – 517); vlastní výpočty

Ze srovnání skutečných a hypotetických výsledků voleb do Poslanecké sněmovny vyplývá, že nový volební zákon by opravdu zásadně změnil míru proporcionality volebních výsledků a velmi výrazně by zvýhodňoval postavení velkých parlamentních stran na úkor stran malých. V původním volebním systému byly všechny parlamentní strany na základě indexu reprezentace jen velmi mírně nadreprezentovány, navíc nelze identifikovat prakticky žádné rozdíly mezi velkými a malými parlamentními stranami. Loosemore-Hanbyho index také potvrzuje vysokou proporcionalitu, neboť jeho hodnota 11,32 se velmi blíží dolní hranici maximální proporcionality. V případě nového volebního zákona již můžeme pozorovat výraznou disproporcionalitu volebního systému, když na základě indexu reprezentace jsou obě největší strany více jak z poloviny nadreprezentovány, oproti tomu pozice malých stran v Poslanecké sněmovně je výrazně marginalizována – např. strana US by získala pouhých 6 procent mandátů, než kolik by jí při ideálně proporcčním výsledku mělo náležet. Vyšší disproporcionalitu volebních výsledků pak také potvrzuje Loosemore-Hanbyho index, jehož hodnota 34,45

¹⁴ Všechny výše zmíněné indexy včetně vzorců pro jejich výpočet, jejich popsání a stanovení hodnot, kterých mohou dosahovat, jsou uvedeny v příloze č. 2 této práce.

je ve srovnání s původním volebním zákonem výrazně vyšší a která dosahuje znatelně vyšší hodnoty, než jaký je průměr volebních systémů¹⁵.

Podobné velmi výrazné změny lze identifikovat i na základě indexu fragmentace a indexu efektivního počtu parlamentních stran – v rámci původního volebního systému dosahují oba indexy hodnot, které jsou naprosto standardní pro existenci multipartismu. V rámci nového volebního zákona jsou tyto hodnoty ale výrazně nižší a dosahují hodnot typických spíše pro bipartismus – obecně je rozpětí indexu fragmentace, které indikuje bipartismus, udáváno mez hodnotami 0,50 a 0,67 (Novák, Lebeda, 2004, s. 415 – 416). Podobný údaj udává i index efektivního počtu parlamentních stran, který se snížil z hodnoty 3,71 na hodnotu 2,22, což je také hodnota velmi blízká bipartismu.

Ilustrace skutečných a hypotetických volebních výsledků tedy jasně indikuje velké rozdíly mezi původním a novým volebním zákonem. Zde je nutné zdůraznit, že volební výsledky na základě nového volebního zákona jsou uvedeny pouze na modelovém retrospektivním příkladu voleb z roku 1998, v praxi by se velmi pravděpodobně chování a volební strategie stran značně lišila – Lebeda (2004c, s. 363–364) např. uvádí, že přirozenou reakcí stran, zejména těch menších, na tento nový volební systém by bylo uzavírání předvolebních koalic. Zpětné modelové výpočty také nedokážou zahrnout případnou reakci voličů a jejich změny v rozhodování. Přesto je zřejmé, že by nový volební zákon měl zásadní vliv na proporčnost volebních výsledků a je pravděpodobné, že by vedl k tomu, co zamýšlely obě opozičně smluvní strany, tedy k výraznému omezení malých stran a k usnadnění vzniku funkčních a stabilních většinových vlád složených maximálně ze dvou ideově blízkých politických subjektů.

Nový volební zákon měl být na základě Tolerančního patentu schválen do 31. 7. 2000. Tento termín byl nakonec dodržen, když byl zákon schválen v Poslanecké sněmovně 26. 5. 2000 poměrem hlasů 117:45 (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna). Zákon byl schválen dle původního znění a bez pozměňovacích návrhů jiných stran, jedinou změnou bylo schválení změny uzavírací klauzule pro koalice ve výši 10% po koalici dvou, 15% pro koalici tří a 20% pro koalici čtyř a více stran (Dušek, 2004, s. 367). Poté byl zákon schválen i v Senátu, a to těsným poměrem 40:38. Zákon pak sice byl vetován prezidentem V. Havlem, toto veto ale bylo 10. července 2000 Poslaneckou sněmovnou přehlasováno, a to v poměru 124:3, když ze sálu před

¹⁵ Na základě měření Lebedy (2008, s. 33 - 35) se hodnoty Loosemore-Hanbyho indexu pohybují v rozmezí 0–79, přičemž průměr této hodnoty je 10,95.

hlasováním demonstrativně odešli poslanci KSČM, KDU-ČSL i US (Dušek, 2004, s. 371).

Přehlasováním prezidentského veta ale proces přijetí nového volebního zákona, který by vedl ke splnění jednoho z cílů opoziční smlouvy a který by vedl k tolik žádoucímu vytváření stabilních vlád, neskončil. Jak prezident V. Havel, tak skupina 33 opozičních senátorů, podali stížnost k Ústavnímu soudu. Kritizovány a označovány jako neústavní byly všechny klíčové prvky nového volebního zákona – počet volebních obvodů, počet mandátů v jednotlivých obvodech, volební formule i uzavírací klauzule pro koalice (Filip, 2004, s. 387-389). Ústavní soud rozhodoval ve věci volebního zákona dle 24. 1. 2001. Stížnosti vyhověl takřka v celém rozsahu, jediný bod, který neoznačil za protiústavní, ale pouze účelové rozhodnutí, byla volební klauzule pro koalice. Ve svém odůvodnění soud uvedl, že kombinace jednotlivých parametrů „představuje ve svém úhrnu takovou koncentraci integračních prvků, jež ve svých důsledcích vede již k opuštění kontinua ještě způsobilého zaznamenávat alespoň "přivracení" k modelu poměrného zastoupení“ (Nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb.). Nový volební zákon také soud označil za „hybridní“ systém, s kterým Ústava nepočítá, neboť rozlišuje pouze mezi poměrným zastoupením a většinovým systémem. Z názoru Ústavního soudu tak vyplývalo, že lze tolerovat v poměrném systému většintvorné prvky, ale pouze do určité míry (Nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb.). Jak uvidíme později, nejednalo se o jediný případ, kdy Ústavní soud svým rozhodnutím výrazně ovlivnil podobu českého politického systému během fungování opoziční smlouvy.

4.1.1.2. Konečná verze volebního zákona

Volební zákon tedy byl jako celek zrušen, neboť torzo, které z něj zůstalo, bylo v praxi naprosto nepoužitelné. Vzhledem k tomu, že ODS s ČSSD ztratily po senátních volbách v roce 2000 v Senátu většinu, musel být nový volební zákon přijat na základě konsensu více stran. Tyto strany neměly jasnou a společnou vizi o podobě nového volebního zákona, a tak výsledkem bylo přijetí kompromisního návrhu volebního zákona, který se příliš nelišil od zákona původního. Místo osmi volebních obvodů zaváděl tento zákon obvodů 14 (efektivní velikost obvodů 17 mandátů) a volební formuli klasický D'Hondt. Volební klauzule pro jednu stranu i pro koalice více stran zůstala v platnosti z předešlé verze, tedy pět procent za každou stranu v koalici.

4.1.1.3. Srovnání nového a původního volebního zákona

Nový volební zákon schválený v roce 2002 byl přijat víceméně s rozpaky. Je patrné, že tento volební zákon nepřinesl tolik žádoucí změny do českého politického systému a nevedl k tomu, co si předsevzaly obě největší strany, tedy aby budoucí české vlády měly naději na větší stabilitu a akceschopnost. Proporčnost systému a ani jeho dopad na výsledky voleb se prakticky nezměnily, což dokazují i následující dvě tabulky – první z nich srovnává čtyři již zmíněné indexy na základě skutečných výsledků voleb z roku 1998 a z roku 2002, druhá tabulka pak porovnává výsledky voleb z roku 2002 na základě původního a schváleného volebního zákona:

Tabulka 3 - proporčnost původního a nového volebního zákona

	Volby 1998	Volby 2002
Rozpětí indexu reprezentace	1,10 až 1,15	1,09 až 1,18
Loosemore-Hanbyho index	11,32	12,53
Index fragmentace	0,73	0,73 / 0,74 ¹⁶
Index efektivního počtu stran	3,71	3,81 / 3,67 ¹⁷

Zdroj: Novák, Lebeda (2004, s. 414-416)

Tabulka 4 - dopad nového volebního zákona na výsledky voleb v roce 2002

Volby 2002	ČSSD	ODS	KSČM	Koalice
Původní volební zákon (model)	70	56	42	32
Nový volební zákon (realita)	70	58	41	31

Zdroj: Lebeda (2004a, s. 245)

Z obou tabulek vyplývá, že nový volební systém přinesl jen opravdu minimální a kosmetické změny. Proporcionalita volebního systému ani fragmentace stranického systému se prakticky nezměnila – všechny indexy dosahují v letech 1998 a 2002 takřka identických hodnot. Všechny strany v Poslanecké sněmovně tak jsou i nadále velmi mírně nadreprezentovány a to bez ohledu na to, zda se jedná o strany velké či o strany menší. Stejně tak nový volební zákon nevedl k výrazně jinému obsazování mandátů – v roce 2002 se nový volební zákon oproti původnímu lišil pouze v rozdělení 2 mandátů, které by místo KSČM a Koalice připadly druhé straně v pořadí – ODS.

Na základě voleb z roku 2002 by se tedy původní a nový volební zákon daly interpretovat z hlediska dopadu na proporcionalitu a fragmentaci stranického systému

¹⁶ První hodnota je vypočítána pro pět subjektů v Poslanecké sněmovně (US-DEU a KDU-ČSL jsou brány jako samostatné subjekty), druhá hodnota je vypočtena pro čtyři subjekty ve Sněmovně (Koalice jako jeden subjekt).

¹⁷ První hodnota je vypočítána pro pět subjektů v Poslanecké sněmovně (US-DEU a KDU-ČSL jsou brány jako samostatné subjekty), druhá hodnota je vypočtena pro čtyři subjekty ve Sněmovně (Koalice jako jeden subjekt).

jako velmi podobné a tedy vyvracející předpoklad, že nový volební zákon přeci jenom částečně zvýhodňuje velké strany. V této souvislosti je ale nutné podotknout, že v roce 2002 se do Poslanecké sněmovny dostaly pouze čtyři víceméně velké politické subjekty, z nichž žádný nelze označit jako menší či malou politickou stranu a proto systém produkuje velmi proporční výsledky. Odlišná situace by nastala, pokud by se do Poslanecké sněmovny dostal větší počet stran, případně velký počet malých a menších stran – „v takovém případě by se jeho účinky více vzdálily účinkům starého volebního systému, který byl velmi poměrný za všech okolností“ (Lebeda, 2004a, s. 245).

Nový volební systém tedy v situaci více menších parlamentních stran produkuje na rozdíl od původního částečně disproporční výsledky a zvýhodňuje strany velké, potažmo znevýhodňuje strany malé. Hlavním zdrojem těchto disproporčních výsledků jsou především dva volební obvody – Karlovarský a Liberecký. V těchto obvodech se rozděluje pět (Karlovarský), potažmo osm (Liberecký) mandátů a přirozený práh v těch obvodech se pohybuje nad hodnotou 10% (Lebeda, 2008, s. 74-75). Zdrojem disproporčních výsledků ale mohou částečně být i další, středně velké, volební obvody, kde se rozděluje mezi 10 a 14 mandátů – i zde se může přirozený práh pohybovat okolo 5 až 8%, což vede k situaci, kdy si malé strany nemohou být ve většině obvodů jisty získáním mandátů ani v případě, kdy překonaly pětiprocentní uzavírací klauzuli. V tomto ohledu se tedy nový volební zákon od původního liší, neboť v původním volebním zákoně se přirozený práh s výjimkou Jihočeského kraje pohyboval pod nebo okolo pěti procent a malé strany si tedy mohly být jisty, že v případě překročení uzavírací klauzule získají v daném obvodu i alespoň jeden poslanecký mandát.

Větší disproporčnost nového volebního zákona lze nejlépe demonstrovat na základě výsledků voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2006. Tyto volby se oproti předchozím v roce 2002 lišily v tom ohledu, že se do Poslanecké sněmovny dostalo pět samostatných politických stran, z nichž dvě – KDU-ČSL a SZ – lze zcela bez diskusí označit jako strany malé. Zároveň také až do těchto voleb platilo, že žádná ze stran nebyla v Poslanecké sněmovně podreprezentována, ale vždy získala více procent mandátů než procent hlasů (index reprezentace pro každou stranu byl vždy vyšší než 1). Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 ale poprvé nastává situace, kdy některá ze stran obsadí méně mandátů, než jaký jí náleží na základě volebního výsledku. V roce 2006 se dokonce jednalo o dvě strany – KDU-ČSL a SZ. Uvedení hodnot indexu

reprezentace včetně srovnání s jinými podobně velkými stranami z předcházejících voleb ukazuje následující tabulka:

Tabulka 5 - srovnání indexu reprezentace malých parlamentních stran

Strana	Rok	Procento hlasů	Procento mandátů	Index reprezentace
ODA	1996	6,36%	6,5%	1,02
KDU-ČSL	1998	9%	10%	1,11
US	1998	8,6%	9,5%	1,1
KDU-ČSL	2006	7,22%	6,5%	0,9
SZ	2006	6,29%	3%	0,48

Zdroj: Volby do Poslanecké sněmovny (1996, 1998, 2006), vlastní výpočty

Na základě srovnání s předcházejícími volbami je tedy patrné, že nový volební systém skutečně znevýhodňuje malé strany. V této souvislosti „vyniká“ především výsledek SZ, jejíž index reprezentace dosahuje opravdu velmi nízké hodnoty – strana obdržela jen zhruba polovinu mandátů, než jaký by ji měl náležet na základě volebních výsledků. Toto podreprezentování je dáno zejména dvěma faktory – velmi nízkým procentem propadlých hlasů v roce 2006¹⁸ a již zmíněnými disproporčními účinky některých volebních obvodů – SZ sice překročila pětiprocentní uzavírací klauzuli ve 13 volebních obvodech, zároveň ale získala alespoň jeden mandát pouze v pěti volebních obvodech. V Libereckém kraji ji pak k zisku mandátu nestačilo ani 9,58% hlasů (Volby do Poslanecké sněmovny, 2006). Opomenout nelze ani to, že SZ měla poměrně značně rovnoměrně rozmístěné voličstvo a tak v několika obvodech došlo k situaci, kdy jí k zisku mandátu scházelo pouhých několik stovek hlasů. V případě malých stran, které jen velmi těsně překročí pětiprocentní volební klauzuli, tedy na základě nového volebního systému může docházet k situaci, kdy tyto strany jsou v Poslanecké sněmovně podreprezentovány a tudíž znevýhodněny.

Kromě menší korekce ohledně postavení velkých a malých stran, která bude mít patrně dlouhodobý vliv na výsledek voleb, ovlivnil nový volební zákon poměrně zásadně i samotné výsledky voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2002. Hlavním důvodem tohoto ovlivnění je nové ustanovení uzavírací klauzule pěti procent hlasů za každou stranu v koalici. Tato nově upravená proměnná volebního systému ovlivnila nejvíce především politický subjekt Čtyřkoalice, což bylo sdružení čtyř politických stran – KDU-ČSL, US, ODA a DEU. Tento politický subjekt vznikl jako reakce na vznik opoziční smlouvy a zpočátku měl poměrně značné ambice, jeho cílem dokonce

¹⁸ V roce 2006 propadlo a následně mezi parlamentní strany bylo přerozděleno pouhých 5,98% hlasů, což je v historii samostatné ČR suverénně nejméně (Volby do Poslanecké Sněmovny, 2006).

bylo i vítězství ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002¹⁹. Pro tento politický subjekt měla nová uzavírací klauzule velmi nepříjemné důsledky, neboť jak už jsem uvedl, jednalo se o uskupení čtyř politických stran. Před volbami v roce 2002 sice došlo ke sloučení stran US a DEU, uzavírací klauzule pro tři strany ve výši 15% byla ale stále velkým nebezpečím. Tato obava z vysoké uzavírací klauzule je tak pravděpodobně jedním z hlavních motivů předvolebního rozpadu tohoto subjektu a jeho následné přeměny do uskupení dvou stran nazvané jako Koalice. Z tehdejších komentářů (Lebeda, 2003; Kolář, 2003; Dimun, 2002) je patrné, že tato značně krkolomná a problematická přeměna je jednou z příčin volebního neúspěchu, neboť Koalice získala 14% hlasů, což bylo výrazně méně, než sama předpokládala a než kolik ji přisuzovaly předvolební průzkumy.

4.1.1.4. Celkové zhodnocení nového volebního zákona

Jak je z předcházejícího textu patrné, nový volební zákon se od původního částečně liší a mírně zvýhodňuje velké strany. Tento vliv je patrný především v situaci, kdy se dostane do Poslanecké sněmovny větší počet stran a zároveň některé strany jen těsně překročí pětiprocentní uzavírací klauzuli. Vliv na to má zejména nestejná velikost obvodů, kdy nejmenší a středně velké volební obvody mohou produkovat za určitých okolností disproportní účinek voleb a může také docházet k situaci, kdy jsou malé strany v Poslanecké sněmovně podprezentovány na úkor stran velkých. Nový volební zákon také částečně ovlivnil výsledky voleb v roce 2002, a to především díky efektu uzavírací klauzule pro koalice. Právě tato klauzule byla jednou z hlavních příčin předvolebního rozpadu Čtyřkoalice a její přeměny do Koalice, což následně negativně ovlivnilo i její volební výsledek.

I přes tyto dílčí změny ale je zřejmé, že nový volební zákon nesplnil to, co zamýšlely obě opozičně smluvní strany. Jak uvádí Lebeda (2004a s. 242), „minimální efekt systému nedává naději, že by s jeho pomocí měly budoucí české vlády větší naději na posílení stability a větší akceschopnost“. Nový volební zákon nepřinesl žádoucí systémové řešení předchozích problémů v podobě výrazného omezení malých stran či usnadnění vytváření funkčních a stabilních vlád. V případě takového volebního zákona tak bylo bohužel nutné i nadále počítat se vznikem nesourodých a nefunkčních vládních koalic (Novák 2002a, s. 384). To ostatně ukázal i následný vývoj, kdy se i nadále český politický systém potýkal se slabými a nestabilními vládami.

¹⁹ Více o Čtyřkoalici viz Fiala (2008, s. 485 - 494).

4.1.2. Snahy o další významné politické změny a jejich dopady

Kromě změny volebního zákona se ČSSD a ODS zavázaly i k dalším úpravám Ústavy a zákonů, které omezí, respektive přesněji vymezí, kompetence jednotlivých ústavních orgánů. Jak jsem již vymezil v kapitole příčiny opoziční smlouvy, podnětem pro tento závazek bylo především postavení prezidenta ČR, neboť jeho tehdejší aktivní politické působení bylo často v rozporu s představami ODS i ČSSD. Jedním z motivů uzavření opoziční smlouvy tedy bylo i omezení prezidentských pravomocí a zpřesnění ústavních procedur, které povedou k tomu, že nebude moci prezident postupovat v některých situacích rozdílně, ale pouze na základě jasně vymezeného postupu. Prostředkem k tomuto omezení pravomocí pak samozřejmě měla být změna Ústavy.

Vyjma postavení prezidenta a jeho pravomocí bylo v zájmu obou smluvních stran omezit také další instituci, a to ČNB. Obě strany si velmi dobře uvědomovaly, že se jedná o velmi silnou politickou instituci, která disponuje značnými pravomocemi a která by tudíž mohla v některých případech brzdit jejich politiku. Kromě toho také V. Klaus vinil ČNB z ekonomické krize druhé poloviny devadesátých let a jeho názor do značné míry byl ovlivněn i tím, že se tehdejší guvernér ČNB stal premiérem po pádu jeho vlády (Tabery, 2006, s. 79-80). Třetí důležitou změnou, která by zásadně ovlivnila politický systém, pak byla snaha o další omezení malých stran, tentokrát ale ne pomocí volebního systému, ale na základě změny financování politických stran ve prospěch stran volebně úspěšných.

4.1.2.1. Snaha o změnu Ústavy

Návrh komplexní změny Ústavy byl vládě předložen v září 1999. I přes tehdejší výraznou kritiku ze strany opozičních subjektů, prezidenta i médií, se nejednalo o žádné výrazné systémové změny měnící pravidla politické hry, ale vesměs pouze o zpřesnění některých ústavních procedur. Součástí této komplexní změny ale byla také změna článku č. 68, který nově určoval, že prezident musí po vyhlášení výsledků voleb do Poslanecké sněmovny požádat představitele nejsilnější strany, aby navrhnul složení vlády. Jako druhý v případě neúspěchu měl vládu sestavovat představitel druhé nejsilnější strany a jako třetí určil toho, kdo má vládu sestavit, předseda Poslanecké sněmovny. Tato změna vyvolala vůbec největší vlnu kritiky, neboť se víceméně jednalo

o změnu nelogickou, nesmyslnou a dokonce až absurdní²⁰. To dokládají i slova Šimíčka (1999, s. 126-128), který danou změnu považoval za nesystémovou a za nejhůře promyšlenou a sestavenou. Dle této změny by také došlo k degradaci pozice prezidenta ze státníka na pouhého „úředníka“ vykonávajícího vůli stranických vedení. Ústavní zákon pak dále omezoval imunitu poslanců, zavedl možnost samorozpuštění Poslanecké sněmovny nebo zbavoval poslance a senátora mandátu v případě odsouzení za úmyslný trestný čin (celý text návrhu změny Ústavního zákona viz Jičínský, 2007, s. 295–300).

Vzhledem k bezpečné ústavní většině ČSSD a ODS v Poslanecké sněmovně byl Ústavní zákon dne 28. ledna 2000 bez problémů přijat, a to v poměru 125:3 (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna). Jenže jak jsem uvedl již dříve, ODS a ČSSD neměly po doplňovacích volbách v roce 1999 v Senátu ústavní většinu a vzhledem k odporu opozice se dalo čekat, že schválení změn bude velmi komplikované. Senát se k projednávání této změny Ústavy navíc dostal až v březnu 2001, tedy po dalších senátních volbách, kdy kromě ústavní většiny neměly obě smluvní strany většinu ani prostou, takže naděje na schválení změn byla téměř nulová. To se také potvrdilo 29. 3. 2001, kdy Senát tento návrh zamítnul (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna). Kromě omezení pravomocí prezidenta Senát rovněž odmítl omezení vlivu Senátu v situaci, kdy se Sněmovna rozhodne sama rozpustit. Tím tak skončila snaha o největší změnu Ústavy po roce 1992. Strany opoziční smlouvy neprosadily ani druhou důležitou systémovou změnu, kterou si předsevzaly v textu dohody a která byla jedním ze základních motivů uzavření této smlouvy.

4.1.2.2. Snaha o omezení pravomocí ČNB

Omezení vlivu ČNB mělo proběhnout na základě novely zákona o ČNB, na které se dohodly obě strany na začátku roku 2000. Tato novela souvisí také s omezením pravomocí prezidenta, neboť po jejím schválení by prezident již nemohl jmenovat členy Bankovní Rady ČNB na základě svého uvážení, ale pouze na základě návrhu vlády. Nezávislost centrální banky měla být omezena i jinými způsoby – záležitosti ohledně inflačního cíle a kurzového režimu měly být konzultovány s vládou a jejich stanovení bylo možné až po vzájemné dohodě. Centrální banka by si také nově schvalovala rozpočet pouze pro činnost související se zabezpečením hlavního měnového cíle, ostatní

²⁰ V této souvislosti je nutné zmínit situaci po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010, kdy by dle tehdejší změny musel být premiérem jmenován předseda ČSSD Jiří Paroubek. Ten přitom v podstatě neměl šanci sestavit vládu s důvěrou v Poslanecké sněmovně.

části rozpočtu by pak podléhaly schválení Poslaneckou sněmovnou (Zákon č. 442/2000 Sb. ze dne 27. 10. 2000). Tyto úpravy byly opět velmi kritizovány, tentokrát ale nejen odborníky či širší veřejností, ale také významnými mezinárodními institucemi, např. Evropskou komisí či Evropskou centrální bankou (Proč je ČNB nezávislá?, 2013)

I přes veto Senátu a prezidenta byla novela zákona schválena Poslaneckou sněmovnou 7. 12. 2000. Stejně jako u volebního zákona, ale ani v tomto případě nakonec nedošlo k uplatnění účinnosti. Prezident V. Havel se rozhodl podat stížnost k Ústavnímu soudu. Ústavní soud rozhodoval o této prezidentské stížnosti 20. 6. 2001 a nakonec ji vyhověl v plném rozsahu. Jako hlavní důvod soudci uvedli, že by byla vážně narušena nezávislost centrální banky. V případě platnosti novely zákony by dle soudu nemohla ČNB provádět samostatnou měnovou politiku a pečovat o stabilitu měny, protože tento cíl lze plnit jen při nezávislosti této instituce. Stejně tak byl zamítnut paragraf určující, že členy Bankovní Rady jmenuje prezident na návrh vlády. Jak Ústavní soud uvedl, takový postup je přímo v rozporu s Ústavou, která tuto pravomoc přisuzuje výlučně prezidentovi. Není také možné, aby Ústava byla dostatečně měněna a přizpůsobována ji odporujícím zákonům, což byla představa politiků ODS a ČSSD, kteří chtěli „formální“ úpravu Ústavy provést později (Nález Ústavního soudu č. 59/2000). Výsledek tedy byl stejný jako v případě volebního zákona – zákon z dílny ČSSD a ODS byl zrušen jako neústavní a musel být nahrazen kompromisním řešením. Nakonec byla schválena nová novela zákona o ČNB, která navrátila nezávislost a pravomoci této instituce před novelu z roku 2000. Tato novela vešla v platnost v květnu 2002.

4.1.2.3. Změna financování politických stran

Změna financování politických stran je vedle změny Ústavy a změny zákona o ČNB další zásadní snahou o důležitou změnu celého politického systému. Ke změně financování stran došlo během roku 2000 v souvislosti se schválením novely volebního zákona a novely zákona o politických stranách. Financování stran tedy do jisté míry souvisí se změnou volebního zákona a jedná se také o jedno z dílčích naplnění jednoho ze základních cílů opoziční smlouvy – omezení malých stran a posílení významu výsledků soutěže politických stran. Tyto novely přinesly tři zásadní změny v oblasti financování stran, které interpretuje např. Klíma (2001, s. 145-146):

- Snížení jednorázového příspěvku na náhradu volebních nákladů z 90 Kč na 30 Kč za každý obdrženy hlas, který je vyplácen v případě překročení dvou procent hlasů.
- Zhoršení podmínek pro nabytí práva každoročně čerpat stálý příspěvek – na tento stálý příspěvek mají nárok pouze strany, které v dalších volbách získaly více jak 5% hlasů.
- Zvýšení každoročně vypláceného příspěvku na mandát poslance a senátora z 500 000 Kč na 1 000 000 Kč a zavedení příspěvku na mandát krajského zastupitele ve výši 250 000 Kč.

Podobě tedy jako v případě volební reformy, i zde by docházelo k poměrně výraznému zvýhodnění větších politických stran na úkor stran menších. Toto financování stran by především v souvislosti s tehdejší navrženým volebním zákonem vedlo ke značnému omezení všech malých stran, neboť by tyto strany takřka vůbec nezískaly nejvýznamnější státní příspěvek – příspěvek za mandát poslance. Mimoparlamentní subjekty by pak neměly přístup prakticky k žádné významnější státní dotaci.

Do politického procesu ale opět stejně jako v případě volebního zákona vstoupil prezident V. Havel, který podal na obě novely ústavní stížnost. Ústavní soud rozhodl ve věci novely zákona o politických stranách a novely volebního zákona odděleně, každopádně ale obě novely opět označil za protiústavní, neboť dle jeho názoru obě novely mají tendenci k omezení volné soutěže všech politických sil a rovněž také nadměrně zvýhodňují největší strany (Nález Ústavního soudu č. 64/2001; Nález Ústavního soudu č. 98/2001). I v této situaci tedy dochází k zamítnutí důležité změny, která by měla výrazný dopad na český politický systém. ČSSD a ODS i v případě této snahy o omezení malých stran byly neúspěšné a opět tak nedošlo ani k částečnému naplnění některého z hlavních cílů opoziční smlouvy.

4.1.2.4. Zhodnocení snah o důležité politické změny a jejich důsledky

Z předcházejícího textu vyplývá, že oběma opozičně smluvním stranám se nepodařilo prosadit ani jednu ze zamýšlených systémových změn, které by zásadně ovlivnily podobu a fungování českého politického systému. Snahu o změnu pravomocí ČNB a o změnu ve státním financování politických stran zamítnul Ústavní soud, neboť obě novely označil jako protiústavní. Změna Ústavy a z ní vyplývající omezení prezidentských pravomocí pak nebyla schválena Senátem, neboť v této komoře Parlamentu ODS a ČSSD nedisponovaly od roku 1999 ústavní většinou a po senátních

volbách v roce 2000 dokonce ani většinou prostou. Hlavní cíle a motivy uzavření opoziční smlouvy tedy nebyly naplněny a z krátkodobého ani dlouhodobého hlediska nedošlo k žádné zásadní proměně pravomocí ústavních orgánů a institucí. Stejně tak nedošlo k tolik žádanému omezení malých politických stran, a to ani prostřednictvím volebního zákona a ani prostřednictvím změny financování politických stran, která by výrazně zvýhodňovala velké parlamentní strany.

I přes zamítnutí všech zásadních změn a pokusů o systémové změny ale k částečné proměně politického systému ČR došlo. Právě během platnosti opoziční smlouvy se ukázalo, nakolik v českém politickém prostředí fungují jednotlivé kontrolní mechanismy a pojistky a nakolik jsou jednotlivé ústavní instituce potřebné. Během opoziční smlouvy také např. vůbec poprvé v rámci České republiky dokázal svůj smysl mnohdy vysmívaný a přehlížený Senát. Pouze díky této instituci neprošel návrh na změnu Ústavy, která dle mnohých byla zhora účelová a naprosto nekompetentní. Stejně tak potvrdil své důležité postavení i Ústavní soud, který odmítl navrhovaný volební zákon a novelu zákona o ČNB, neboť dle jeho názoru tyto předpisy byly v rozporu s Ústavou. Jako kontrolní mechanismus a pojistka působil i prezident V. Havel, který několikrát podal úspěšně stížnost k Ústavnímu soudu. I když se jedná víceméně o nepodložené tvrzení, je pravděpodobné, že právě během opoziční smlouvy získaly tyto instituce na vážnosti i v očích veřejnosti, která pochopila smysl jejich existence a jejich fungování. Opomenout pak nelze ani to, že veřejnost mohla nabýt pocitu, že se důležité změny nemohou odehrávat pouze v rámci stranických sekretariátů a pouze na půdě Poslanecké sněmovny, ale že se na nich podílí i další ústavní instituce a mechanismy, které případným protiústavním či zhora účelovým změnám mohou zabránit. Politické strany, Poslanecká sněmovna a vláda sice i nadále zaujímají nejdůležitější postavení na české politické scéně, zároveň ale došlo ke stabilizaci, konsolidaci a upevnění pozic dalších politických orgánů, institucí a procesů, k čemuž dopomohla především opoziční smlouva a z ní vyplývající pokusy o systémové změny českého politického prostředí.

4.2. Proměna českého stranického systému

Vyjma možných dopadů opoziční smlouvy na český politický systém nelze opomenout ani důsledky, které tato dohoda přinesla do českého stranického systému a jak tento systém proměnila během svého fungování. V této souvislosti nelze opomenout zejména jednu zásadní změnu českého stranického systému. Tou je především nárůst

preferencí a vlivu komunistů, kteří se postupně stávali důležitou a nepomíjitelnou částí stranického spektra. S nárůstem preferencí komunistů souvisí také postupné oslabování pravice a zejména pak ODS, které voliči nemohli zapomenout, že po celé volební období držela u moci levicovou a „socialistickou“ vládu. Z uzavření opoziční smlouvy vyplývá také proměna a rozdílné postavení malých stran, které byly uzavřením opoziční smlouvy značně omezeny a pro které možnost uzavření takové dohody znamenala velké ohrožení a nebezpečí, s kterým musely počítat i do budoucna.

Všechny tyto faktory v následující kapitole rozeberu a uvedu, jaký měly dopad na podobu českého stranického systému během a po skončení opoziční smlouvy. Poté se budu zabývat tím, zda a nakolik se tento stranický systém změnil jako celek. K tomuto hodnocení použiji Sartoriho typologii stranických systémů (Sartori, 2005).

4.2.1. Nárůst vlivu komunistů

4.2.1.1. Úspěch komunistů ve volbách

Až do roku 1998 lze zcela jistě tvrdit, že komunisté byli považováni za antisystémovou stranu ležící na okraji politického spektra. Jakákoli spolupráce s nimi byla z pohledu demokratických stran považována za vyloučenou. Proto také byli komunisté již předem vyloučeni z jakýchkoli koaličních jednání, např. po volbách v roce 1996 nebyli ani přizváni k povolebním jednáním s prezidentem V. Havlem stejně jako další antisystémová strana SPR-RSČ (Cabada, Šanc, 2005, s. 131). Komunisté také postupně ztráceli podporu voličů, neboť mezi lety 1990 a 1998 se počet jejich voličů snížil z 954 tisíc na 658 tisíc (Volby do České národní rady, 1990; Volby do Poslanecké sněmovny, 1998). Uzavřením opoziční smlouvy ale de facto končí politická izolace KSČM, k čemuž straně silně napomohl především charakter tehdejší vlády. Již od počátku bylo zřejmé, že menšinová vláda ČSSD bude v parlamentu mnohdy hledat tzv. „ad hoc“ koalice a že zejména návrhy ze sociální oblasti, které nebude ochotna ODS podpořit, bude moci prosazovat jen pomocí hlasů KDU-ČSL a/nebo KSČM.

Druhou nespornou výhodou pro komunisty bylo to, že poprvé byla u moci levicová strana a KSČM tak vůbec poprvé tvořila jedinou levicovou opozici v Poslanecké sněmovně. Této výhody si všímá např. Vodička (2002, s. 402), který upozorňuje, že KSČM dosahuje nejvyšších volebních zisků za situace, kdy je ČSSD u vlády a strana tak plní úlohu levicové opozice. Vysvětlit se tento jev dá tak, že ČSSD

jako vládní levicová strana musí před volbami svádět primárně boj s pravicí o středové voliče a nesoustředí se tak na boj o levicově orientované voliče, kteří tak celkem snadno přešli ke KSČM. Kromě toho se komunisté mohli také orientovat na protestní voliče nesohlasících se systémem jako celkem, neboť po propadu republikánů zůstali jedinou relevantní extremistickou stranou.

Komunistům dále napomohly i další faktory, které mají přímou příčinu ve vzniku a fungování opoziční smlouvy. Je zřejmé, že tato smlouva velmi narušila tehdejší chápání a uvažování voličů o politice, neboť se po silně emociální předvolební kampani takovou dohodou cítili podvedeni a zrazeni. Byl také narušen klasický vztah vlády a opozice, protože voliči se těžko mohli smířit s faktem, že ODS plní úlohu opozice a zároveň se vzdává možnosti vládu jakkoli svrhnout. To vedlo k tomu, že voliči byli nespokojeni s etablovanými politickými stranami. V takovém případě pak voliči podporují antisystémové a extrémní až extrémistické strany, protože představují jedinou opravdovou opozici nejen vůči vládě, ale také proti fungujícímu systému jako celku.

Všechny tyto faktory tak vedly k tomu, že KSČM velmi záhy po uzavření opoziční smlouvy razantně posiluje své volební preference – v roce 1999 a 2000 měla strana v průzkumech stabilně okolo 20% a dokonce v těchto průzkumech soupeřila s ODS o první místo (Kontinuální měsíční výzkum, 1999, 2000). V samotných volbách do Poslanecké sněmovny pak komunisté zaznamenali rekordní výsledek, když získali 18,51% hlasů, které jim přinesly 41 mandátů (Volby do Poslanecké sněmovny, 2002). Oproti roku 1998 si KSČM polepšila o 6,48% a jednalo se o vůbec jedinou parlamentní stranu, která získala v roce 2002 více hlasů než ve volbách předešlých. K tomuto úspěchu jistě napomohla i velmi nízká volební účast (pouze 58%), každopádně nelze opomenout, že strana si polepšila i v absolutních číslech, a to zhruba o 250 tisíc voličů (Volby do Poslanecké sněmovny, 1998, 2002). Nejednalo se také o jediný volební úspěch, neboť strana získala silnou podporu i v krajských volbách 2000 a 2004 – v roce 2000, tedy přesně v polovině trvání opoziční smlouvy, KSČM získala 21,1% hlasů a zvítězila v jednom kraji, v roce 2004 pak získala 19,7% a v pěti krajích skončila na druhém místě (Volby do zastupitelstev krajů, 2000, 2004). Je tedy očividné, že si komunisté v tomto období výrazně polepšili a zaznamenali výrazné volební úspěchy, které bezpochyby lze z velké části připisovat i opoziční smlouvě.

4.2.1.2. Zapojování komunistů do politického dění

Samotný volební úspěch a zvýšení hlasů pro KSČM o pár procentních bodů by samo o sobě ještě nebylo příliš relevantní pro proměnu českého stranického systému. Z tohoto důvodu se jako mnohem důležitější jeví fakt, že komunisté jsou během období opoziční smlouvy poprvé zapojováni do politického dění a života, čímž končí jejich politická izolace na okraji politického spektra. Jak už jsem uvedl, vzhledem k charakteru a postavení vlády bylo již od počátku pravděpodobné, že se ČSSD bude v Poslanecké sněmovně často opírat o hlasy komunistů. Tomu nahrávala i skutečnost, že ČSSD a ODS nebyly povinny navzájem hlasovat pro své návrhy kromě důležitých systémových změn zmíněných přímo v textu opoziční smlouvy (volební zákon, změna Ústavy). Tuto spolupráci ČSSD a KSČM pak dokazuje i pozdější analýza hlasování z Poslanecké sněmovny, která potvrzuje, že tyto dvě strany při prosazování zákonů často spolupracovaly a to mnohem více než ČSSD a ODS (Pink, 2006, s. 72-75). A nejednalo se pouze o „řadové“ zákony, ale např. i o podpoření státního rozpočtu na rok 1999, který pomohly ČSSD schválit jak KSČM, tak KDU-ČSL (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna). Další důležité zákony, které pomohla KSČM schválit, pak byly např. školský zákon, plošné přídatky na děti či zákon o tripartitě (Tabery, 2006, s. 261).

Že končí politická izolace KSČM a nastává její pomalé zapojování do procesu, dokazuje i situace během senátních voleb 2000. Tehdy se mezi prvním a druhým kolem senátních voleb sešli M. Zeman a předseda komunistů M. Grebeníček, aby projednali vzájemnou podporu svých kandidátů. Tuto podporu si pak také vyjádřili a to i přes kritiku některých představitelů uvnitř ČSSD (Cabada, Šanc, 2005, s. 165). Podobně nastává její zapojení do politiky na komunální úrovni, což analyzuje zejména Balík (2008), který uvádí, že po volbách v roce 2002 se spolupráce s KSČM neštítí již žádná politická strana a že v mnoha, dokonce i větších městech, už spolupracuje prakticky každý s každým.

Na základě těchto údajů je zřejmé, že během fungování opoziční smlouvy opravdu končí politická izolace KSČM. Strana sice stále byla považována za stranu s nulovým koaličním potenciálem a za stranu antisystémovou, ale i vzhledem k postavení menšinové vlády ČSSD nastává pozvolné zapojování KSČM do politického dění. Zároveň i dochází ke spolupráci s komunisty na jiných úrovních a padá tak

představa, že spolupráce s KSČM je společensky naprosto nepřijatelná a nežádoucí. To potvrzují i nálady a preference voličů, neboť po celé období trvání opoziční smlouvy volební průzkumy přisuzují komunistům okolo 20% a tato strana také ve třech volbách po sobě (krajské volby 2000, volby do Poslanecké sněmovny 2002, krajské volby 2004) získala okolo 20%, což z ní dělá relevantní politický subjekt, který je nutné brát v úvahu a s kterým je za určitých okolností nutné spolupracovat. Zapojení komunistů do politického dění ostatně ukázal i budoucí sled událostí po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002, když poslanec za KSČM Vojtěch Filip získal post místopředsedy Sněmovny jako první komunista v historii samostatné ČR a několik komunistů pak obsadilo místa ve výborech Poslanecké sněmovny (Cabada, Šanc, 2005, s. 169). Za definitivní potvrzení vzestupu KSČM je pak obecně považován rok 2005, kdy v Poslanecké sněmovně prakticky vládla hlasovací koalice ČSSD a KSČM místo tehdejší koaliční vlády ČSSD, KDU-ČSL a US-DEU.

4.2.2. Oslabení pravice

S nárůstem preferencí komunistů souvisí také další důsledek vyplývající ze vzniku a fungování opoziční smlouvy, kterým je postupné oslabování české pravice, především pak ODS. Opoziční smlouva znamenala zejména pro voliče ODS velké zklamání a deziluzi. Voliči zejména nechápali, jaký styl politiky ODS hájí a proč tak důsledně hraje „ponižující“ roli opozičně smluvního partnera. Hlavní představitelé ODS nebyli schopni veřejnosti vysvětlit nutnost a potřebnost systémových změn, např. změny volebního zákona či změny Ústavy. U veřejnosti pak velmi snadno převládl pocit prezentovaný médii, že se jedná jen o zhola účelové a mocenské změny, které nemají přinést žádoucí systémové změny, ale jejichž cílem je pouhé zlikvidování jakékoli opozice. Tomuto názoru samozřejmě nahrálo i mnohé arogantní vystupování politiků a jejich silně negativní postoj k názorům veřejnosti a k občanským náladám, což následně vedlo k mnohým nenávisným reakcím a ke vzniku četných občanských iniciativ a protestů.

Obecně se dá říci, že pokud by ODS dokázala prosadit změny, které si slibovala od opoziční smlouvy, nedošlo by k jejímu oslabení a strana by také před veřejností mohla mnohem lépe tuto smlouvu obhájit. Jak jsem ale uvedl, ODS se nepodařilo prosadit prakticky žádné změny – nepovedlo se jí výrazně omezit či oslabit pozici malých stran ani zpřesnit Ústavu a omezit pravomoci prezidenta, což byly

pravděpodobně jediné věci, které mohly opoziční smlouvu ospravedlnit. Strana tak jen těžko mohla své voliče či veřejnost přesvědčit o tom, že opoziční smlouva byla skutečně nutná nebo žádoucí a že jen díky ní mohlo dojít k odstranění hlavních systémových nedostatků českého politického systému. Druhým zásadním problémem bylo dodržování opoziční smlouvy až do roku 2002. Jak uvádí např. Fiala a Mikš (2006, s. 62), nejpozději od roku 2000 byla smlouva pro ODS značně nevýhodná, neboť nevedla k žádoucím výsledkům a tudíž měla být co nejdříve vypovězena. Jenže to se nestalo a tak konečným důsledkem bylo to, že „její prodlužování a nedostatečná politická obhajoba vedly k upevnění pozice sociální demokracie v českém politickém systému a jsou jednou z příčin dlouhodobého oslabení české pravice“ (Fiala, Mikš, 2006, s. 63).

Dodržování opoziční smlouvy až do roku 2002 mělo i některé další důsledky. Především došlo ke zpochybňování ODS jakožto jediné pravicové alternativy. U potenciálních voličů také převážil názor, že se tato strana pouze drží za každou cenu u moci a že opoziční smlouva je výhodná jen pro stranické vedení ODS, které si díky tomu udržuje četné funkce a posty nejen v politické sféře, ale i např. v dozorčích radách státních podniků (Tabery, 2006, s. 40-43). Velkou nevýhodou nejen pro ODS, ale také pro celou pravici, byla rovněž neschopnost jakékoli kooperace všech pravicových subjektů. I přes programovou blízkost některých stran (ODS a US, zčásti i KDU-ČSL) nebyly tyto strany schopny po celé volební období jakkoli spolupracovat. Vše pak bylo samozřejmě umocněno i fungováním Čtyřkoalice, která se vždy ostře vymezovala proti ODS a tím blokovala možnost vzniku případné koaliční spolupráce.

Kromě toho je špatný volební výsledek ODS způsoben také jejím jednáním a chováním těsně před volbami v roce 2002. Negativním signálem pro voliče ODS bylo zejména to, že se strana nijak netajila tím, že chce i nadále pokračovat ve spolupráci na základě opoziční smlouvy, což působilo naprosto nevhodně. Velmi nevhodná byla také samotná kampaň opětovně založená na image předsedy V. Klause. Velmi chladně až negativně byla veřejností přijata také tzv. telefonní kampaň a předvolební plakát „Zastavte socialisty, národ volí Klause“, který působil v souvislosti s fungující a tehdy dosud platnou opoziční smlouvou opravdu velmi nepatřičně (Prorok, Chleboun, Mihalka, 2003, s. 54-56)

Všechny tyto trendy předpovídané již během trvání opoziční smlouvy se potvrdily v následujících volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002. Přestože byla

ODS po celé období formálně opoziční stranou, ve volbách propadla a získala 24,47% hlasů, což byl nejhorší výsledek od založení strany. Oproti tomu tyto volby znamenaly pro ČSSD završení velkého vítězství, neboť strana získala 30,20% hlasů a dokázala, že opoziční smlouvu využila ve svůj prospěch. Vůbec poprvé se také stalo, že měla levice v Poslanecké sněmovně více než polovinu křesel, a to dokonce výrazně více – ČSSD a KSČM disponovaly dohromady 111 mandáty (Volby do Poslanecké sněmovny, 2002). Těchto 111 mandátů pro levicové strany byl zřejmě nejjasnější důkaz velkého oslabení české pravice, neboť se předpokládalo, že oslabení jedné levicové strany vede k recipročnímu posílení druhé levicové strany.

Vyjma ODS ale došlo ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 k oslabení pravice jako celku, neboť propadly i ostatní strany. Jak jsem již uvedl, ve volbách neuspěla rovněž Koalice, která byla považována za středopravou stranu a jejíž volební výsledek zaostal za předvolebním očekáváním. V rámci této Koalice pak naprosto vyhořela pravicová US-DEU, která doplatila na preferenční hlasování a získala pouhých 8 mandátů z 31, které připadly Koalici. Neuspěly ani další pravicové strany, např. dříve silná parlamentní strana ODA obdržela pouze půl procenta hlasů (Volby do Poslanecké sněmovny, 2002). Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2002 tedy ukázaly, že skutečně došlo k výraznému oslabení pravice a z toho souvisejícího posílení levice, které vyplývalo především z opoziční smlouvy a důsledků s ní spojených.

4.2.3 Rozdílné postavení malých stran

Uzavření smlouvy mezi dvěma nejsilnějšími stranami znamenalo pro malé strany velké ohrožení a potenciální nebezpečí. Tyto malé strany se především musely začít obávat o samotnou existenci, neboť případné změny Ústavy, volebního zákona a dalších zákonů by pro ně měly fatální následky a velmi by jim zkomplikovaly další fungování na české politické scéně. Uzavření opoziční smlouvy také vedlo k tomu, že malé strany byly zcela vyloučeny z podílu na vládní moci, a zároveň se ukázalo, že existuje reálná možnost vlády bez jejich účasti. Malé strany tedy musely s touto pro ně nepříjemnou možností počítat a nemohly si již „diktovat“ tak výhodné podmínky a výraznou nadreprezentaci ve vládě, jako např. v první a druhé Klausově vládě.

Názorně lze tuto proměnu malých stran demonstrovat na situaci po volbách v roce 2002. V té době byla uzavřena vládní koalice jedné velké strany (ČSSD) a dvou stran malých – KDU-ČSL a US-DEU, které ve volbách kandidovaly pod společným

názvem Koalice. Tato vládní koalice disponovala v Poslanecké sněmovně pouze nejtěsnější možnou většinou (101 křesel). Navíc se tehdy jednalo prakticky o jedinou možnou koalici, neboť možnost opětovného uzavření opoziční smlouvy byla vyloučena ze strany ČSSD (Cabada, Šanc, 2005, s. 138) a stále vyloučené bylo rovněž zapojení komunistů do vlády. Tato situace byla tedy velmi výhodná pro obě malé strany, protože jejich účast ve vládě byla nezbytná a teoreticky si obě strany mohly diktovat pro ně velmi výhodné podmínky. Jak ale ukazuje následující tabulka, k této situaci nedošlo, malé strany nebyly z hlediska porovnání parlamentních a vládních křesel nijak nadreprezentovány, ale naopak počet jejich křesel téměř přesně odpovídal jejich postavení v Poslanecké sněmovně. Tato situace je překvapivá zejména v případě porovnání se stavem v první a druhé Klausově vládě, kde byly vždy malé strany ve vládě poměrně silně nadreprezentovány a jejich postavení tak neodpovídalo jejich volebnímu výsledku.

Tabulka 6 - srovnání podílů mandátů a ministerských postů vládních stran

Vláda	Strana	Počet mandátů	Počet minister. postů	Podíl koal. mandátů	Podíl minister. postů
Klaus I (1992–1996)	ODS	66	10	62,9%	52,6%
	KDU-ČSL	15	4	14,3%	21,1%
	ODA	14	3	13,3%	15,8%
	KDS	10	2	9,5%	10,5%
Klaus II (1996-1997)	ODS	68	8	69%	50%
	KDU-ČSL	18	4	18%	25%
	ODA	13	4	13%	25%
Špidla (2002–2004)	ČSSD	70	12	69%	66,7%
	KDU-ČSL	21	3	20,8%	16,7%
	US	10	3	9,9%	16,7%

Zdroj: Balík, Havlík (2011, s. 77)

Srovnání Klausových vlád a Špidlovy vlády z roku 2002 – 2004 ukazuje, nakolik se změnilo postavení malých stran před a po uzavření opoziční smlouvy. V letech 1992 – 1997 byly malé strany ve vládě vždy poměrně silně nadreprezentovány, např. v druhé Klausově vládě disponovaly KDU-ČSL a ODA dohromady 31% koaličních křesel, ale jejich zastoupení ve vládě činilo 50%. V roce 2002 se situace velmi změnila, neboť lidovci jsou ve vládě dokonce podreprezentováni a celkově obsadily malé strany 30,7% koaličních a 33,4% vládních křesel, což je stav, který tedy téměř naprosto shodně odpovídá jejich volebnímu výsledku. Špidlova vláda je tedy první českou vládou, v níž je nejsilnější strana téměř přesně proporčně reprezentována. V praxi tak poprvé dochází k uplatnění tzv. Gamsonova zákona, který říká, že podíl

ministerských postů jednotlivých koaličních stran odpovídá zhruba jejich volebnímu zisku (Balík, Havlík, 2011, s. 29). Jak ukazuje i následný vývoj, období let 2002 – 2006 je zatím stále jediné období v ČR, kdy tento zákon platil a kdy tedy nebyly malé strany ve vládě nadreprezentovány na úkor stran velkých.

Tento v českém politickém systému ojedinělý jev lze vysvětlit a odůvodnit dvěma způsoby. Prvním z nich je samozřejmě uzavření a fungování opoziční smlouvy, neboť jak jsem již uvedl, tato smlouva znamenala pro malé strany velké nebezpečí a v případě naplnění cílů této dohody by byla zásadně ohrožena existence těchto stran. Zároveň z uzavření této smlouvy vyplývalo také to, že velké strany mají i jinou možnost vlády a nemusí k tomu nezbytně potřebovat malé strany. Možnost uzavření stejné či podobné dohody mezi dvěma největšími stranami vytvářela na malé strany dostatečný tlak na to, aby ustoupily ze svých, mnohdy přehnaných, požadavků. Výsledkem tedy mj. je i výše rozebraná proporční reprezentace všech stran ve vládě v roce 2002.

Druhý způsob vysvětlení tehdejší situace pak nabízí tehdejší silné postavení KSČM, což jak jsem již uvedl, také souvisí se vznikem a fungováním opoziční smlouvy. Postavení KSČM bylo důležité zejména z toho důvodu, že strana obsadila v Poslanecké sněmovně 41 mandátů a společně s ČSSD disponovala v této komoře Parlamentu 111 křesly. ČSSD se tedy prakticky kdykoli mohla opřít o hlasy komunistů a nebyla tak zcela závislá na dohodě a kompromisu s malými stranami. Teoreticky mohla ČSSD sestavit také menšinovou vládu s podporou KSČM či dokonce vládní koalici s touto stranou. ČSSD tak měla možnost alternace, což zlepšovalo její postavení v jednání s malými stranami. Tato situace se pak potvrdila v letech 2005 a 2006, kdy tyto dvě strany v podstatě vytvořily v Poslanecké sněmovně legislativní a hlasovací koalici místo koalice vládní.

4.2.3.1. Zvýšení koaličního potenciálu malých stran

Z uzavření opoziční smlouvy vyplývá také další proměna postavení malých stran, kterým je zvýšení koaličního potenciálu. Především díky opoziční smlouvě dochází ke snížení ideologických a psychologických bariér, které brzdily koaliční potenciál, což názorně ukazuje i situace po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002. Na rozdíl od emociálně velmi vypjaté a vyhrocené předvolební kampaně i následném povolebním vyjednávání je situace v roce 2002 o poznání klidnější a strany se proti sobě nevymezují a otevřeně nevyhlašují, s jakou stranou odmítají uzavírat

koalice. Zvýšení koaličního potenciálu také dokazuje konečné vládní uspořádání v roce 2002 – vládní koalice je tvořena jednou levicovou (ČSSD), jednou středovou (KDU-ČSL) a jednou spíše pravicovou (US-DEU) stranou. Oproti roku 1998 je tedy částečně odstraněno omezení koaličního potenciálu některých stran a jejich neochoty spolupracovat s programově či ideologicky alespoň částečně blízkou stranou.

Je zřejmé, že toto omezení koaličního potenciálu je odblokováno především díky uzavření opoziční smlouvy. Malé strany si uvědomují, že spolupráce dvou velkých stran pro ně může znamenat velké nebezpečí, kterému se musí snažit jakkoli předejít. Tento jev interpretuje např. Klíma (2001, s. 105), který tvrdí, že opoziční smlouva je pro malé strany velkým poučením, neboť již nemůžou natolik přeceňovat své možnosti a „vydírat“ velké strany. Podle Klímy jsou také pro příště možné prakticky jakékoli koalice demokratických stran, což je způsobeno právě vznikem a fungováním opoziční smlouvy.

4.2.4. Zhodnocení změny českého stranického systému během opoziční smlouvy

Kromě výše popsaných jednotlivých změn je rovněž nutné zhodnotit, nakolik vznik a fungování opoziční smlouvy celkově proměnily český stranický systém. K tomuto hodnocení použiji známou Sartoriho typologii stranických systémů (Sartori, 2005). Sartori vymezil na základě kritéria počtu relevantních stran celkem sedm tříd stranických systémů, přičemž ze dvou těchto tříd (omezený a extrémní pluralismus) vytvořil na základě kritéria ideologie dva typy – umírněný pluralismus a polarizovaný pluralismus. A právě tyto dva typy jsou v odborné politologické literatuře nejčastěji aplikovány na český stranický systém, přičemž častým závěrem je, že se tento stranický systém pohybuje mezi těmito dvěma typy a nelze ho tudíž jasně vymezit. Přesto v této kapitole zhodnotím, do jaké míry opoziční smlouva a z ní vyplývající důsledky tento stranický systém změnila a zda lze tento systém zařadit blíže a přesněji do jednoho ze dvou zmíněných typů.

Obecně lze český stranický systém v letech 1992 až 1998 vymezit jako systém, který je velmi blízko polarizovanému pluralismu. Splněno je nejen kritérium počtu relevantních stran (šest až osm politických subjektů), ale také dvě základní a klíčové charakteristiky polarizovaného pluralismu – existence dvoustranné opozice a přítomnost relevantních antisystémových stran, které podkopávají legitimitu režimu a stojí vůči

němu v opozici (Sartori, 2005, s. 136-139). Ve zmíněných letech byly v Poslanecké sněmovně dokonce dvě relevantní antisystémové strany – KSČM a SPR-RSČ. Opozice byla rovněž velmi roztržena a česká stranická scéna byla značně polarizovaná tak, jak to chápe Sartori (Novák, 1999, s. 59). Mezi stranami rovněž existovala nejen ideologická, ale také i tzv. jiná²¹ vzdálenost. To ostatně také dokazuje situace po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998, kdy právě tato tzv. jiná vzdálenost mezi politickými stranami byla jednou z hlavních příčin uzavření opoziční smlouvy.

V letech 1998-2002 ale dochází k postupnému a pozvolnému přibližování českého stranického systému směrem k umírněnému pluralismu. Prvním kritériem tohoto posunu je snížení počtu stranických subjektů, když se v roce 1998 dostalo do Poslanecké sněmovny pět subjektů a v roce 2002 čtyři, respektive také pět subjektů dle toho, zdá chápeme tehdejší Koalici složenou z KDU-ČSL a US-DEU jako jeden či dva subjekty²². Toto kritérium by ale k závěru, že se český stranický systém blíží k umírněnému pluralismu, samozřejmě nestačilo. Vliv na to mají rovněž jiné faktory, které jsem částečně rozebíral již výše a které odpovídají i situaci po volbách v roce 2002. Především opoziční smlouva vedla k tomu, že došlo ke snížení ideologických i jiných bariér. Heterogenní a ideologicky poměrně vzdálená vládní koalice z roku 2002 je také důkazem, že se na české politické scéně snížila polarizace i ideologická a jiná vzdálenost mezi stranami. S tím také souvisí odblokování omezeného koaličního potenciálu, což má také příčinu v uzavření opoziční smlouvy.

Z důvodu této snížené polarizace a ideologické vzdálenosti již není český stranický systém tak blízko polarizovanému pluralismu jako např. v letech 1996 až 1998. Stále je ale možné vyzorovat dva základní a klíčové znaky polarizovaného pluralismu – přítomnost antisystémové strany a existence dvoustranné opozice. V roce 2002 je antisystémová strana prezentována opět KSČM a opozici pak tvoří strany ODS a KSČM, které jsou ideologicky opravdu značně vzdálené a které mají programově mnohem blíže k vládním stranám než k sobě navzájem. Zvýšení počtu parlamentních křesel pro KSČM jakožto antisystémovou stranou by se rovněž dalo považovat za pohyb směrem k polarizovanému pluralismu. Jak ale upozorňuje Novák (2004, s. 288), tento předpoklad by platil pouze za situace, pokud by KSČM zůstala přinejmenším

²¹ Za jinou ideologickou vzdálenost považuje Sartori např. osobní animozitu nebo personifikované nepřátelství mezi lídry jednotlivých stran.

²² Obecně v literatuře převažuje názor, že tehdejší Koalici je nutné považovat za dva samostatné subjekty, čemuž odpovídá i následný vývoj po volbách (např. Balík a Havlík, 2011)

stejně dogmatická jako dříve. Jak jsem ale uvedl již v kapitole o nárůstu vlivu komunistů, tato strana se po roce 1998 začala mírně měnit a postupně se zapojovala do politického dění a života. Tato strana také již nestála natolik v opozici proti režimu, jako v první polovině devadesátých let. To potvrzuje i následující vývoj po roce 2002, kdy KSČM již částečně spolupracuje s ostatními stranami (zejména ČSSD) a obsazuje také posty ve výborech a post místopředsedy Poslanecké sněmovny. KSČM již tedy nebyla po roce 2002 natolik antisystémová a izolovaná a růst jejího vlivu tak nelze mechanicky interpretovat jako zvýšení polarizace.

Všechny tyto souvislosti a faktory lze shrnout tak, že český stranický systém se v letech 1998 - 2002 postupně posouval směrem od polarizovaného k umírněnému pluralismu. Stále ale lze vyzorovat v tomto systému četné znaky typické především pro polarizovaný pluralismus. I přes snížení polarizace, ideologické vzdálenosti a fragmentace tedy Česká republika „patří k zemím, jejichž stranický systém nelze plně charakterizovat ani jako polarizovaný pluralismus ani jako umírněný pluralismus, ale jako něco mezi těmito dvěma kategoriemi“ (Novák, 2004, s. 288). Opoziční smlouva a její vliv na český stranický systém tedy napomohla k pozvolnému přechodu z typu polarizovaného pluralismu blíže k umírněnému pluralismu, stále ale český stranický systém po roce 2002 nelze z důvodů např. existence částečně antisystémové strany nebo dvoustranné opozice jednoznačně zařadit. Opomenout nelze také to, že i přes snížení polarizace jsou boční póly stranického spektra stále velmi vzdálené a mezi stranami zůstává stále poměrně značná ideologická vzdálenost.

I přes částečnou proměnu stranického systému a posunu blíže k umírněnému pluralismu je také nutné zdůraznit, že tato situace nijak nenapomohla k snadnějšímu vytváření funkčních a stabilních vlád, ale naopak období let 2002-2006 je obdobím vlád nejméně stabilních. Snížení ideologické vzdálenosti a polarizace nemohlo odstranit či potlačit dva hlavní systémové problémy českého politického systému, kterými jsou nevhodný volební zákon a existence silné strany KSČM, která nedisponuje potřebným koaličním potenciálem. Proto také i nadále byly a jsou pro český politický systém typické menšinové či těsně většinové heterogenní a nestabilní vlády.

4.3. Další důsledky a dopady opoziční smlouvy

Jak jsem již zmínil v úvodu kapitoly „Důsledky opoziční smlouvy“, kromě dopadů této smlouvy na český politický a stranický systém se budu zabývat také dalšími faktory, které sice nevedly ke změně politického či stranického uspořádání, ale které s politickým systémem do značné míry souvisejí. Především médiu je opoziční smlouvě připisováno mnoho negativních důsledků, např. nárůst korupce, klientelistického prostředí či ohrožení nezávislosti médií, často se ale jedná o nepodložené závěry, u nichž navíc nelze prokázat a odhalit souvislost a spojitost s opoziční smlouvou. Proto se těmito důsledky nebudu zabývat, ale rozebírat budu pouze důsledky, které mají jasné a zřetelné příčiny vyplývající z opoziční smlouvy. Jedná se o nárůst občanských iniciativ a z toho plynoucí rozvoj občanské společnosti a také tzv. psychologické důsledky, neboť opoziční smlouva silně ovlivnila nahlížení médií a celé veřejnosti na české politické prostředí. Oba faktory spolu částečně souvisí a jsou víceméně přirozeným důsledkem toho, že opoziční smlouva byla v době svého vzniku velmi překvapivým a nestandardním spojenectvím a vyvrátila do té doby některá politická pravidla a dogmata, které se veřejnosti zdála jako neporušitelná.

4.3.1. Rozvoj občanské společnosti a vznik občanských iniciativ

Období opoziční smlouvy lze bez nadsázky označit za období, ve kterém se zrodila česká občanská společnost. Do té doby nebyly po roce 1989 zřetelné téměř žádné občanské iniciativy a ani další projevy občanské společnosti. Kromě tehdejší poměrně příznivé politické i ekonomické situace to bylo rovněž způsobeno dědictvím komunismu, který jakékoli projevy občanské společnosti potíral a omezoval; a také přístupem tehdejší politické elity v čele s V. Klausem, který se stejně jako celá ODS stavěl k občanské společnosti poměrně značně odmítavě. Tato situace se ale začíná měnit právě během fungování opoziční smlouvy, kdy se poprvé začíná probouzet občanská společnost a vznikají rovněž masově podporované občanské iniciativy. To potvrzují i např. slova Znoje (2005, s. 68), který považuje období opoziční smlouvy za zlatou dobu občanského aktivismu a z toho vyplývajícího rozvoje občanské společnosti jakožto třetího rozměru demokracie po svobodných institucích a tržním hospodářství.

Vznik a rozvoj občanské společnosti je způsoben několika příčinami. V první řadě byl sjednocujícím motivem tehdejších občanských iniciativ odpor k opoziční

smlouvě a z ní vyplývajícího politického uspořádání. Tehdejší smluvní spojení dvou největších stran nedávalo institucionální prostor pro protest proti stávající politice a rovněž omezovalo politický pluralismus a potíralo existenci smysluplné a relevantní opozice. Občanské iniciativy se tak snažily svou kritikou tuto opozici nahrazovat. Za rozvojem občanských iniciativ stojí také četná podpora prezidenta V. Havla a představitelů Čtyřkoalice, kteří se proti opoziční smlouvě zásadně vymezovali a často ji ostře kritizovali. Poslední důležitou příčinou pak je samotná „silová“ politika stran ČSSD a ODS, které mnohé změny prosazovaly přes odpor ostatních politických institucí a veřejnosti a které nebyly schopny účelnost a smysl tehdejších systémových změn (volební zákon, změna Ústavy) veřejnosti náležitě vysvětlit.

4.3.1.1. Přehled nejdůležitějších občanských iniciativ

Za první občanskou iniciativu lze považovat tzv. Dřevíčskou výzvu, která se na veřejnost dostala v březnu 1999. Zpočátku Dřevíčská výzva působila jako nezávazný diskusní klub ekonomických odborníků, později pak vznikl text této výzvy s návrhy ekonomických opatření, které by měly pomoci české ekonomice. Cílem těchto opatření mělo být zejména vytvoření podmínek pro zdravý a dlouhodobě založený hospodářský růst. Mezi signatáři výzvy patřili např. Oldřich Dědek, Zdeněk Tůma či Karel Schwarzenberg (Dřevíčská výzva, 1999). Vzhledem k tomu, že text předložila úzká skupina lidí z řad ekonomických odborníků, tak se sice nejednalo o občanskou iniciativu v pravém slova smyslu, přesto ji ale lze zařadit mezi znaky probouzející se občanské společnosti. Tato výzva vyvolala v médiích a u veřejnosti značný ohlas a položila také základy rozvoje dalších občanských iniciativ. Vůbec poprvé se také ukázalo, že se veškeré dění nemusí odehrávat pouze v rámci stranických sekretariátů, ale že existují i odborníci mimo ně, kteří mohou politickou scénu ovlivňovat.

Druhá občanská iniciativa vznikla přibližně čtyři měsíce po Dřevíčské výzvě. Tato občanská iniciativa byla pojmenována jako Impuls 99 a jejím obsahem bylo vyjádření nespokojenosti nad vývojem situace v zemi a apelování na politiky, „aby se konečně začali zabývat reálnými problémy naší země a nezaměřovali se pouze na mocenské hry“ (Tabery, 2006, s. 188). Dle této výzvy bylo např. nutné zajistit brzkou integraci do evropských struktur, rozvíjet právní kulturu nebo rozvíjet a kultivovat občanskou společnost. Do dne zveřejnění výzvy podepsalo 186 veřejně známých osobností. Tato iniciativa opět vzbudila u veřejnosti značný ohlas a během roku 1999 ji

podepsalo na několik tisíc lidí (Impuls 99: Pozvání k celospolečenské diskusi o směřování společnosti, 1999). I přes ambiciózní cíle této iniciativy ale nedošlo takřka k žádným viditelným výsledkům a úspěchům.

Třetí, mnohem masovější občanskou iniciativou, byla iniciativa „Děkujeme, odejděte!“, která vznikla především díky bývalým studentským vůdcům z listopadu 1989. Signatáři výzvy byli pobouření zejména způsobem, jakým politická reprezentace provádí výkon moci a z toho vyplývajícím politickým marasmem. Iniciativa byla zaměřena hlavně proti vůdčím politikům opozičně smluvních stran, tedy proti V. Klausovi a M. Zemanovi. Dalším požadavkem výzvy bylo také okamžité zrušení opoziční smlouvy (Děkujeme, odejděte!, 1999). Výzvu „Děkujeme, odejděte!“ podpořilo mnoho známých osobností včetně zakladatelů Občanského fóra, prezidenta V. Havla, Čtyřkoalice či médií. Tato výzva vyvolala také nečekaný společenský ohlas, koncem roku 1999 výzvu dle organizátorů podepsalo na 200 tisíc lidí. Vyvrcholením snah pak byla demonstrace na Václavském náměstí dne 3. 12. 1999, které se dle odhadů zúčastnilo více než 70 tisíc lidí (Tabery, 2006, s. 198).

Posledním a také nejmasovějším projevem občanské společnosti byla tzv. televizní krize z ledna roku 2001. Tato krize byla způsobena odvoláním tehdejšího generálního ředitele ČT Aleše Chmelíčka a jeho nahrazením Jiřím Hodačem. Především se způsobem jmenování nového generálního ředitele Radou pro rozhlasové a televizní vysílání nesouhlasili zaměstnanci ČT, kteří vstoupili do stávk. Tato situace postupně přerostla v celonárodní problém, neboť tehdejší Rada pro rozhlasové a televizní vysílání byla ovládána oběma opozičně smluvními stranami a uvnitř veřejnosti vznikla obava o možné ohrožení nezávislosti ČT. Důsledkem byl vznik iniciativy „Česká televize – věc veřejná“, která měla stejně jako v případě iniciativy „Děkujeme, odejděte!“ podporu prezidenta V. Havla i politického subjektu Čtyřkoalice. Tato iniciativa požadovala např. odstoupení Jiřího Hodače a také celé Rady pro rozhlasové a televizní vysílání. Zároveň proběhly také masové demonstrace a občanské nepokoje, vůbec největší od listopadu 1989. Celá situace nakonec byla vyřešena 11. 1. 2001 rezignací Hodače a následným odvoláním Rady pro rozhlasové a televizní vysílání (Salát, 2009, s. 41-42).

4.3.1.2. Reakce politiků na občanské iniciativy

Reakce vůdčích politiků ČSSD a ODS byla značně odmítavá a V. Klaus nebo M. Zeman všechny výše zmíněné občanské iniciativy ostře kritizovali a považovali je

dokonce za samotné ohrožení demokracie. Často používaným argumentem také bylo, že občané by se měli vyjadřovat v pravidelně konaných volbách a nikoli v hulákajících a neorganizovaných skupinkách. Největší kritice pak byla podrobena situace během tzv. televizní krize, neboť dle vůdčích politiků ČSSD a ODS docházelo k porušování platných zákonů ze strany nejen stávkujících zaměstnanců České televize, ale i například prezidenta V. Havla.

Velice rozdílně se ke vzniku a rozvoji občanských iniciativ stavěly ostatní politické subjekty, především pak politický subjekt Čtyřkoalice, který vznikl jako reakce na uzavření opoziční smlouvy a který se vůči této smlouvě podobně jako občanské iniciativy ostře vymezoval. Největší podpory se ze strany Čtyřkoalice dočkala zejména občanská iniciativa „Děkujeme, odejděte!“ a iniciativa „České televize – věc veřejná“. Politici Čtyřkoalice se také několikrát sešli se zástupci občanských iniciativ a vedli s nimi dialog. Postupně docházelo také k propojování této politické strany a občanských iniciativ, což vyvrcholilo v roce 2002, kdy nástupnický subjekt Koalice doplnil své kandidátní listiny při volbách do Poslanecké sněmovny nezávislými kandidáty právě z řad občanských iniciativ (Nekvapil, 2003, s. 98).

4.3.1.3. Shrnutí občanských iniciativ a občanské společnosti

O tom, zda byly výše zmíněné občanské iniciativy úspěšné a nakolik prospěly české demokracii, se dlouhodobě vedou spory a je obtížné dojít k jednoznačnému závěru. Kromě tzv. televizní krize, která vyústila v odvolání generálního ředitele Jiřího Hodače a Rady pro rozhlasové a televizní vysílání, lze vesměs uvést, že občanské iniciativy nebyly z hlediska prosazování svých cílů úspěšné. Žádné z občanských iniciativ se také nepovedlo transformovat v relevantní politický subjekt. Část osobností spjatých s Impulsem 1999 a s iniciativou „Děkujeme, odejděte!“ se sice pokusila o vytvoření nových politických stran²³, ale tyto strany byly ve volbách naprosto neúspěšné. Občanské iniciativy byly také neúspěšné z hlediska délky trvání – všechny iniciativy poměrně rychle zanikly, popř. se rozplynul zájem veřejnosti o ně. Nejvíce patrné je to zejména u iniciativy „Děkujeme, odejděte!“, kterou podepsalo okolo 200 tisíc lidí a několik desítek tisíc lidí se zúčastnilo demonstrací na Václavském náměstí. Již po pár týdnech bez jakéhokoli prosazení zamýšlených cílů se ale zájem veřejnosti

²³ Jednalo se o politické strany „Cesta změny“ a „Naděje“

velmi snížil a dalších demonstrací se zúčastnilo již pouze několik stovek osob²⁴ (Dvořáková, 2003, s. 131-132). Hlavní příčinou neúspěchu občanských iniciativ je především neschopnost domluvit se na způsobu řešení a na dalším společném postupu a vývoji. Ukázalo se rovněž, že je značně obtížné zorganizovat několik tisíc signatářů, kteří mají velmi rozdílné cíle, motivace, zájmy a přesvědčení. Dvořáková (2003, s. 133) pak také zmiňuje, že tyto občanské iniciativy byly založeny vesměs pouze na negativním vymezování vůči opoziční smlouvě a samy nenabízely žádnou jinou pozitivní alternativu.

Občanské iniciativy ale nelze hodnotit striktně jako neúspěšné, neboť přispěly k některým žádoucím a prospěšným krokům. Především si veřejnost poprvé uvědomila, co vše demokracie obnáší a že není možné se na této demokracii podílet jen účastí ve volbách. Politici si také poprvé uvědomili, že nemají neomezenou moc, ale že jsou naopak pod pravidelnou kontrolou veřejnosti, která je bedlivě sleduje a hodnotí jejich činnost. Jak už jsem uvedl, také se poprvé ukázalo, že se vše neodehrává pouze ve stranických sekretariátech a uvnitř politických stran. Rovněž poprvé po roce 1989 dochází také ke spolupráci občanské společnosti a politických stran, což má za následek také postupné pronikání nezávislých osobností do Senátu i do Poslanecké sněmovny. Díky občanským iniciativám taktéž došlo k zprofanování a diskreditaci opoziční smlouvy jako způsobu vlády. Například Cabada a Šanc (2005, s. 137) uvádí, že občanské iniciativy a jejich odpor vůči opoziční smlouvě byly jedním z nejdůležitějších podnětů pro ČSSD, aby v takové smlouvě nepokračovala. I z těchto důvodů tedy lze občanské iniciativy hodnotit jako částečně úspěšné a pro další vývoj české demokracie jako žádoucí. Opomenout nelze ani to, že se v tomto období vytvořily nezbytné základy pro vznik a další rozvoj moderní občanské společnosti jakožto nezbytné součásti standardní a vyspělé demokracie.

4.3.2. Psychologické důsledky a dopady opoziční smlouvy

Opoziční smlouva přinesla kromě výše zmíněných důsledků také důsledky, které jsem souhrnně označil jako psychologické. Do této kategorie řadím především proměnu náhledu na českou politiku ze strany veřejnosti a médií. Velmi se změnilo také uvažování lidí o politice, politických představitelích a politických institucích. Tyto

²⁴ Další demonstrace pořádaná organizátory výzvy „Děkujeme, odejděte“ se konala v únoru 2000 a dle Dvořákové (2003, s. 131-132) se jí zúčastnilo jen zhruba 100 lidí.

změny lze pozorovat již velmi krátce po uzavření opoziční smlouvy, neboť reakce ostatních politiků, médií i celé veřejnosti byla prakticky okamžitá a tyto reakce byly veskrze negativní. To vyplývá zejména z toho, že opoziční smlouva byla v době svého vzniku velmi překvapivé, až šokující spojenectví dvou do té doby velmi znepřátelených politických stran. Kromě toho byla také porušena některá politická dogmata, která se zdála být neporušitelná, neboť téměř nikdo si nedovedl představit, že dvě ideově vzdálené strany, jejichž představitelé se proti sobě velmi ostře vymezovali, spolu uzavřou dohodu, na základě které je jedné straně umožněno prakticky nerušeně vládnout po celé funkční období. Z toho plyne, že tato smlouva přinesla velké změny do smýšlení a uvažování lidí o české politice, jak ale uvedu později, uzavření opoziční smlouvy nebylo jediným faktorem, který tuto proměnu způsobil.

4.3.2.1. Faktory ovlivňující nahlížení veřejnosti na politiku a změny z nich vyplývající

Ačkoli hlavní proměna uvažování a smýšlení veřejnosti o české politice přišly až v souvislosti s uzavřením a fungováním opoziční smlouvy, počátek těchto změn lze pozorovat již v dřívější době. Četné průzkumy zabývající se tímto tématem (např. Linek, 2010; Vlachová, 2003; Glasová, 2002) se shodují, že proměna nahlížení na politiku obecně a její vnímání se měnilo prakticky po celé období let 1997 až 2000. Linek (2010, s. 14) popsal tuto proměnu jako „přechod z naivního a idealistického demokratismu první poloviny 90. let do fáze kritického a nespokojeného demokratismu počátku 21. století“. Důvěra v politiku, politické představitele a politické instituce typická pro první polovinu 90. let je tedy postupně v druhé polovině 90. let nahrazována výraznou kritičností a nespokojeností s politikou. Občané se také začínají cítit od politiky odcizeni, nerozumí ji a veškeré politické dění je pro ně značně nedůvěryhodné. Obecně se tedy dá říci, že v tomto období silně narůstaly negativní postoje občanů k politice. Nárůst těchto negativních postojů pak byl výrazný především ve srovnání s klidnou dobou první poloviny devadesátých let, kdy se politici a politické instituce těšili velké důvěře veřejnosti i médií.

Jak už jsem uvedl, nárůst těchto negativních postojů lze pozorovat již v roce 1997, tedy dříve, než došlo k uzavření opoziční smlouvy. Je zřejmé, že tyto proměny jsou způsobeny i jinými faktory. Tyto faktory ale nelze brát v potaz oddělené, neboť navzájem na sebe navazují a velmi úzce spolu souvisí. Linek (2010) ve svém díle uvádí

tři hlavní zdroje nárůstu negativních postojů k politice a politické nespokojenosti. Prvním z nich jsou rostoucí hospodářské potíže české ekonomiky v roce 1997, které vyústily v první ekonomickou krizi v rámci samostatné České republiky. Tato krize vedla k přijetí několika úsporných opatření, což se negativně promítlo do uvažování veřejnosti o přínosnosti a prospěšnosti celého transformačního procesu. Druhým zdrojem jsou neustále se opakující skandály ohledně financování politických stran, které po přiznání podnikatele Milana Šrejbera²⁵ nakonec vedly k pádu druhé Klausovy vlády. Třetím zdrojem politické nespokojenosti pak je právě uzavření opoziční smlouvy, její fungování a následné uzavření tolerančního patentu. Uzavření opoziční smlouvy tedy není jediným zdrojem politické nespokojenosti a výrazného nárůstu negativních postojů vůči politice, ze všech těchto faktorů se ale dle Linka jedná o faktor nejvýznamnější a s nejdelším působením do budoucnosti (Linek, 2010, s. 22).

4.3.2.2. Příčiny nespokojenosti vyplývající z uzavření opoziční smlouvy

Již z reakcí tehdejších politických představitelů bylo zřejmé, že uzavření opoziční smlouvy přinese četné psychologické změny. Tyto reakce byly z drtivé většiny velmi negativní a opoziční smlouva byla často demonizována, považována za nedemokratický a protiústavní pakt a vyvolala velkou nevoli u podstatné části veřejnosti i u ostatních politických subjektů (Cabada, Šanc, 2005, s. 136). Tohoto negativního náhledu se velmi brzy chytila také četná média a tak se dalo očekávat, že tato situace postupně povede k nárůstu negativních pohledů na českou politiku a k nárůstu nespokojenosti s tehdejší politickou situací. I když opoziční smlouva byla víceméně standardní politické spojenectví a jedna z mála možností, jak vyřešit zablokovanou povolební situaci, tak záhy převládl pocit, že tato dohoda je nedemokratické a účelové spojenectví dvou velkých stran s cílem zlikvidovat ostatní politickou konkurenci a změnit pravidla politické hry ke svému prospěchu. Tato nespokojenost a negativní postoj k opoziční smlouvě jsou způsobeny několika příčinami:

1) Emocionálně vyhocená a vypjatá předvolební kampaň – jak jsem uvedl již výše, předvolební kampaň před volbami v roce 1998 byla velmi vyhocená. Strany se stavěly vůči sobě velmi nepřátelsky a navzájem si vyhlašovaly, s kým vším nepůjdou do koalice (Novák, 1999, s. 60). Velmi ostře se proti sobě stavěly i ODS a ČSSD. Tyto strany působily jako zásadní ideoví odpůrci s velmi rozdílnými programy, u nichž se o

²⁵ Více informací o skandálu ohledně financování ODS viz kapitola „Vznik opoziční smlouvy“

nějaké formě koaliční či jiné spolupráce po volbách nedalo ani uvažovat. Z těchto důvodů se nelze divit, že opoziční smlouva byla vnímána jako zrada na voličích a jako cynický a krutý podvod protřelých technologů moci. Výsledkem pak je kritika a odmítnutí ze strany médií i veřejnosti, neboť „opoziční smlouva byla obtížně přijímána hlavně kvůli ostrému kontrastu mezi konfrontační volební strategií obou programově odlišných stran a jejich povolební strategií kooperační, kterému novináři i veřejnost přisoudili morální obsah zrady a cynismu“ (Mlejnek, 2003, s. 197). I když tedy teoreticky šlo opoziční smlouvu z politologického hlediska vysvětlit, tak ji veřejnost zejména z důvodu vyhocené předvolební kampaně mohla pochopit jen velmi těžší.

2) Opoziční smlouva jako „smlouva o pozicích“ – k přejmenování opoziční smlouvy u veřejnosti došlo poměrně záhy po jejím uzavření a toto pojmenování vyplývá ze situace, kdy obě opozičně smluvní strany získaly na základě smlouvy četné posty nejen v rámci politické sféry, ale i ve státní správě, státních firmách či kontrolních orgánech (více viz Tabery, 2006, s. 40–43). Toto dělení postů opět znamenalo pro veřejnost značnou deziluzi, což vedlo k nedůvěře a nespokojenosti s politikou. Vzhledem k rozdělování postů např. v dozorčích radách podniků tak opoziční smlouva působila jako nejracionálnější dělba veškeré moci mezi dvě nejsilnější politické strany a to i mimo rámec politických institucí a procesů.

3) Opoziční smlouva nedokázala definovat odlišnosti mezi stranami – uzavření dohody mezi ČSSD a ODS z velké části vedlo k tomu, že veřejnost již nevidí programové a ideové rozdíly mezi jednotlivými politickými stranami. Občané také vesměs dospěli k názoru, že je vlastně jedno, kdo je u moci a že hlasování ve volbách takřka nic nezmění. Právě opoziční smlouva je dobrým příkladem toho, že se téměř všechny politické strany chovají stejně a že ideově vyprázdněné strany nereprezentují veřejné zájmy, ale pouze své vlastní mocenské zájmy. Opomenout nelze ani to, že uzavřením opoziční smlouvy došlo ke snížení hranice mezi vládou a opozicí – veřejnost má zejména u ODS problémy odlišit, zda se jedná o vládní či opoziční stranu, což dokazuje i průzkum Glasové (Glasová, 2002), ve kterém 41% lidí označilo tuto stranu jako vládní a stejně velká skupina považuje tuto stranu za stranu opoziční. Z toho zřetelně vyplývá, že lidé jsou politikou do velké míry zmateni a nerozumí postavení a pozici některých stran.

4) Neschopnost programově blízkých stran domluvit se na spolupráci – tato příčina je rovněž jednou z příčin vedoucích k uzavření opoziční smlouvy a jedná se také o jeden z hlavních důvodů, proč lidé nejsou s politikou spokojeni. Veřejnost nerozumí, proč se nejsou ideově a programově blízké strany schopny dohodnout na spolupráci a proč v politice dominují osobní vztahy a spory mezi lídry jednotlivých politických stran. Stejně jako v předešlém případě to je pro veřejnost opětovný signál, že strany jsou ideově vyprázdněné a že jim nejde o veřejný zájem, ale pouze o vlastní prospěch.

5) „Účelové“ změny volebního zákona, Ústavy aj. – snaha o změny a omezení některých politických procesů a institucí jsou poslední velkou příčinou nárůstu politické nespokojenosti u veřejnosti. Takřka všechny návrhy důležitých politických změn vznikaly pouze v rámci obou opozičně smluvních stran, na veřejnosti nebyly diskutovány a rozebírány, a v Parlamentu byla pro jejich schválení volena silová řešení. U veřejnosti pak celkem snadno převážil dojem, že se jedná o účelové změny a rovněž také převážil názor, že se jedná pouze o „právo dočasně silnějším libovolně měnit pravidla politické hry a tím i mocenskou rovnováhu“ (Klíma, 2001, s. 36). Opoziční smlouva pak vypadala jako něco, co je zaměřené pouze proti ostatním subjektům s cílem je zlikvidovat a co tedy nemá svůj vlastní pozitivní obsah.

Zejména z těchto výše zmíněných příčin tedy pramení nespokojenost s politikou, odcizení občanů od politiky a nárůst negativních hodnocení takřka všeho, co nějakým způsobem s politikou souvisí. Okruh těchto příčin je velmi široký, každopádně všechny příčiny velmi úzce souvisí s uzavřením opoziční smlouvy, jejím bezprostředním fungováním a chováním hlavních politických představitelů. Tyto faktory postupně vedly k mnoha důsledkům, přičemž jeden z nich je i nárůst občanské nespokojenosti a vznik četných a masových občanských iniciativ. Kromě toho došlo ale také k několika důsledkům, které úzce souvisí s politickou situací a poměrně značně ovlivňují celý politický systém. Tyto důsledky nyní rozeberu.

4.3.2.3. Vymezení konkrétních psychologických důsledků

Nespokojenost občanů s politikou a nárůst negativních postojů k politice vedlo v českém prostředí k několika důsledkům, které bezprostředně ovlivňují politickou situaci. Mezi tyto důsledky řadím nízkou volební účast, nárůst hlasů pro KSČM, rezignaci na politiku a s tím související antistranické postoje a pokles důvěry v demokracii.

1) Nízká volební účast – ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 hlasovalo pouze 58% oprávněných voličů, což byla a stále i je nejnižší volební účast v tomto druhu voleb od roku 1989 (Volby do Poslanecké sněmovny, 2002). Mezi volbami 1998 a 2002 dokonce došlo k propadu volební účasti o 16%. Kromě toho byla velmi nízká volební účast také ve volbách do Senátu v roce 2002, která byla v prvním kole 24% a byla v tomto typu voleb rovněž historicky nejnižší (Volby do Senátu, 2002). Spojitosti této nízké volební účasti a nespokojenosti občanů vyplývajícího z opoziční smlouvy si všímá především Linek (2010). Ten upozorňuje, že lidé jdou k volbám jen tehdy, pokud se strany programově odlišují a pokud občané cítí, že svým hlasem mohou něco ovlivnit a že je důležité, kdo bude vládnout. V opačném případě k volbám nejdou nebo volí nějakou jinou, protestní, alternativu. Nízká volební účast je tak odrazem situace z roku 1998 – na základě tehdejší zkušenosti voliči vesměs dospěli k názoru, že volební kampaň je pouze nástrojem k manipulaci a že volby nejsou důležité, neboť političtí aktéři se i tak domluví, jak potřebují. Výsledkem tak je skepse veřejnosti a její obavy ze stejného povolebního „cynismu“ jako v roce 1998.

2) Nárůst hlasů pro KSČM – nárůst volební podpory pro KSČM jsem rozebíral již dříve, kde jsem také uvedl, že hlasy pro tuto stranu jsou důsledkem nespokojenosti voličů s etablovanými politickými stranami. Proto tyto voliči hledají nějakou jinou protestní alternativu a hledají stranu, která je skutečně v opozici nejen vůči vládě, ale i vůči systému jako celku. Úspěch komunistů také pramení z toho, že tato strana nebyla žádným způsobem nijak spojována s negativními jevy, které mají příčinu v opoziční smlouvě.

3) Rezignace na politiku – z uzavření opoziční smlouvy vyplývá také jeden mnohem vážnější a dlouhodobější důsledek než ty zbylé. Veřejnost se po uzavření dohody mezi dvěma znepřátelenými stranami cítila být politikou podvedena a rovněž převážil názor, že v politice nelze nic ovlivnit. Z toho plyne všeobecná pasivita, rezignace na veřejné dění a nezájem zasahovat do politického dění. Občané si také většinou myslí, že politické instituce a aktéři nereflektují dostatečně jejich požadavky a že politici místo prosazování veřejného zájmu prosazují a obhajují pouze své vlastní zájmy. Z toho rovněž vyplývá i pokles tzv. stranické identifikace. Jak uvádí Linek (2010, s. 182), „období významných poklesů stranické identifikace se ztotožňují s obdobím nárůstu politické nespokojenosti a politického odcizení“. Pokles stranické identifikace pak má za následek nezájem lidí o členství v politických stranách a také nárůst antistranických

postojů, což je postoj, který je kritický k politickým stranám a který odmítá jejich roli v politickém systému (Linek, 2003, s. 457-458). Tyto antistranické postoje pak mají významný vliv na volební účast a také i na sílu stranické identifikace, neboť „antistraníci se voleb neúčastní a ani se neidentifikují se stranami“ (Linek, 2003, s. 461). Kromě toho je také samozřejmě důsledkem rezignace na politiku i nezájem o členství v politických stranách a převládání názoru, že politické strany se zajímají o občany pouze v období voleb.

4) Pokles důvěry v demokracii – posledním důsledkem vyplývajícím z opoziční smlouvy a jí spojených negativních postojů je všeobecný pokles důvěry v demokracii a v demokratické instituce. Tento pokles má příčinu jak v opoziční smlouvě, tak i v dalších událostech z let 1997 a 1998, kterými jsou rostoucí obtíže české ekonomiky a skandály s financováním politických stran. Pokles důvěry v demokracii v druhé polovině devadesátých let je velmi výrazný – jak uvádí Linek (2010, s. 85), ještě v polovině devadesátých let podporovalo demokracii více než 70% lidí, od konce devadesátých let až téměř do současnosti ji pak považuje za nejlepší systém vlády již jen nějakých 50 % lidí. Tento faktor pak je i částečnou příčinou dalších, výše zmíněných, důsledků – nízké volební účasti a nárůstu hlasů pro antisystémovou a částečně extremistickou stranu KSČM.

4.3.2.4. Shrnutí psychologických důsledků

Jak z této kapitoly vyplývá, opoziční smlouva měla nezanedbatelný vliv na formování názoru a pohledu veřejnosti na českou politiku. Uzavření opoziční smlouvy a jí předcházejících procesů (ekonomická krize, vládní nestabilita, skandály s financováním stran atd.) vedlo v letech 1997 – 2000 k výraznému nárůstu politické nespokojenosti občanů a negativních postojů k politice. Rovněž došlo také k poklesu důvěry v politické instituce. Okruh příčin těchto změn je velmi široký, každopádně mezi nejvýznamnější lze zařadit zklamání z uzavření dohody mezi znepřátelenými stranami po emociálně vyhocené předvolební kampani, snížení rozdílů mezi jednotlivými stranami, rozdělování státních a jiných postů představitelům opozičně smluvních stran či neschopnost domluvit se na spolupráci. Důsledky této narůstající politické nespokojenosti u celé veřejnosti pak jsou zejména velmi nízká volební účast v roce 2002, nárůst hlasů pro KSČM a pokles stranické identifikace, což je způsobeno také narůstajícími antistranickými postoji u části veřejnosti.

Všechny tyto důsledky, které jsou odrazem opoziční smlouvy a faktorů z ní vyplývajících, jsou velmi důležité a relevantní i při zpětném pohledu. Jak ukazuje výzkum Linka (Linek 2010), hodnoty politické nespokojenosti, odcizení od politiky, či důvěra v politické instituce se i přes mírný růst po roce 2000 nikdy nevrátily na úroveň hodnot z první poloviny devadesátých let. Proto je moment opoziční smlouvy tak důležitý - především v tomto momentě lze hovořit o tom, že lidé ztratili své ideály a došlo také k pádu představy, že politika se bude dělat primárně ve prospěch zájmů lidu. Nejlépe pak shrnuje tuto situaci opět Linek (2010, s. 211): „celkové události let 1997-2000 lze označit jako zradu snu. Snu o tom, že voliči budou rozhodovat, kdo vládne a jaké programy bude prosazovat“. Vliv na tuto „zradu“ snu mají i jiné faktory než je opoziční smlouva, každopádně uzavření této dohody je jistě nejdůležitějším momentem a definitivním potvrzením nárůstu negativních postojů a nespokojenosti u celé veřejnosti.

5. Závěr

Cílem této bakalářské práce byla analýza důsledků a dopadů tzv. opoziční smlouvy. V první části jsem nejprve vymezil cestu k opoziční smlouvě a okolnosti jejího vzniku. Vznik opoziční smlouvy jsem popsal ze širšího hlediska, neboť to lépe umožňuje pochopit všechny následné souvislosti a motivy obou stran. Na to jsem navázal rozbořením příčin uzavření této smlouvy. Ukázal jsem, že vznik opoziční smlouvy je způsobem mnoha rozličnými příčinami, které lze rozdělit na příčiny nesystémové, tedy ty, které souvisí s jednáním a chováním aktérů politického dění; a příčiny systémové, tedy ty, které jsou dlouhodobou a nedílnou součástí českého politického systému. Za vůbec nejdůležitější příčiny lze označit především postavení malých stran, jejichž snaha o získání co největšího podílu na moci byla dlouhodobě pro velké strany „trnem v oku“, a také nevhodný a velmi proporční volební systém, který znemožňoval vytváření stabilních vlád a ideologicky a programově blízkých a homogenních koalic. Právě tyto dva faktory a snaha o jejich vyřešení byly hlavním motivem uzavření opoziční smlouvy, což jasně dokládá i text této smlouvy. Opomenout nelze ale ani další příčiny, které k uzavření této dohody přispěly. Mezi ně patří zejména pozice a postavení prezidenta V. Havla, jehož nechuť k velkým politickým stranám byla dlouhodobě známá; osobní animozity a rozpory mezi lídry hlavních politických stran nebo existence antisystémové strany, v českém případě strany KSČM.

Po vymezení hlavních příčin a motivů jsem již přešel k analýze důsledků opoziční smlouvy. Jak vyplývá z textu této smlouvy, v případě naplnění všech jejích hlavních cílů by tato dohoda vedla k výrazné proměně celého českého politického systému. V této souvislosti jsem analyzoval především nový volební zákon, který měl dle představ obou opozičně smluvních stran vést k omezení malých stran a ke snadnějšímu utváření stabilních a pevných vlád. Ukázal jsem, že původně přijatý volební zákon by proměnil volební výsledky velmi výrazně a s velkou pravděpodobností by vedl k tomu, co zamýšlely ČSSD a ODS. Tento zákon byl ale následně označen Ústavním soudem za protiústavní a tak musela být záhy přijata kompromisní varianta nového volebního zákona. Ta se již ale příliš nelišila od původního volebního zákona, což jsem dokázal pomocí např. indexu reprezentace či Loosemore-Hanbyho indexu. Přesto nelze hodnotit obě verze volebního zákona jako téměř totožné, neboť nový volební zákon díky některým menším volebním obvodům vede k menšímu znevýhodnění malých stran, což se dá potvrdit např. na základě

analýzy výsledků voleb do Poslanecké Sněmovny v roce 2006. Svůj vliv se hrála i velmi vysoká uzavírací klauzule pro koalici, která byla jedním z důvodů předvolebního rozpadu Čtyřkoalice, což se zcela jistě negativně podepsalo na jejím volebním výsledku.

Kromě změny volebního zákona se obě opozičně smluvní strany pokusily o další změny, které by proměnily politický systém. Jednalo se především o omezení prezidentských pravomocí pomocí změny Ústavy, omezení pravomocí ČNB a také o změnu financování politických stran, která by výrazně zvýhodňovala strany parlamentní a strany volebně úspěšné. Všechny tyto změny ale nebyly zavedeny z důvodu zamítnutí Senátem (změna Ústavy) či z důvodu prezidenta V. Havla a Ústavního soudu, který takové změny označil za protiústavní (omezení ČNB, financování politických stran). I přesto ale tyto snahy o důležité systémové změny přispěly k jisté proměně politického systému – během platnosti opoziční smlouvy se vůbec poprvé ukázalo, jak fungují jednotlivé kontrolní mechanismy a pojistky a jak jsou jednotlivé ústavní instituce v politickém systému potřebné a nezbytné. Díky opoziční smlouvě také veřejnost pochopila smysl jejich existence a fungování a zjistila, že se všechny důležité změny neodehrávají jen uvnitř stran a na půdě Poslanecké sněmovny, ale že se na nich podílí i další instituce a politické procesy.

Následně jsem analyzoval proměnu českého stranického systému během fungování opoziční smlouvy. V této souvislosti jsem zmínil především narůstání preferencí a vlivu komunistů, kteří se také postupně zapojovali do politického dění a života. Strana se rovněž pozvolna proměnila a už není tak antisystémovým a izolovaným subjektem jako do roku 1998. Ve spojitosti s opoziční smlouvou došlo také k oslabení české pravice, především pak ODS, neboť její voliči nebyli schopni pochopit smysl opoziční smlouvy a neakceptovali zejména skutečnost, že ODS drží tolik nenáviděnou a kritizovanou levicovou vládu u moci po celé volební období. Vůbec nejvíce se ale během opoziční smlouvy změnilo postavení malých stran, pro které opoziční smlouva do budoucna znamenala velké nebezpečí, s kterým musely počítat a kterému se musely přizpůsobit. Z toho také vyplývá i např. diametrálně rozdílné postavení malých stran v následné koalici s ČSSD, kdy se vůbec poprvé stalo, že malé strany nebyly ve vládě nadreprezentovány. Z hlediska zhodnocení celkového vývoje stranického systému dle Sartoriho typologie je nutné poznamenat, že nedošlo k přílišné proměně. Český stranický systém se sice mírně posunul směrem od polarizovaného blíže k umírněnému pluralismu, stále ale i po volbách v roce 2002 zde byly patrné

hlavní znaky typické pro polarizovaný pluralismus – existence dvoustranné opozice a existence antisystémové strany. Stále tedy nešlo český stranický systém jednoznačně zařadit a charakterizovat.

Dále jsem se zabýval i dalšími důsledky, které mají příčinu svého vzniku v opoziční smlouvě a které souvisí s politickým děním. Ukázal jsem, že období opoziční smlouvy bylo zlatým obdobím rozvoje občanské společnosti a že během tohoto období došlo ke vzniku četných občanských iniciativ jako reakce na politické dění a chování hlavních politických představitelů. Vůbec poprvé také došlo k propojení a spolupráci občanské společnosti a politických stran. Jako poslední bod jsem hodnotil tzv. psychologické důsledky, které souvisí s proměnou náhledu a uvažování veřejnosti o české politice. Na základě četných průzkumů je patrné, že především v období opoziční smlouvy došlo v této oblasti k výraznému nárůstu nespokojenosti občanů s politikou a k výraznému odcizení občanů od politiky. Tyto faktory sice nejsou způsobeny pouze opoziční smlouvou, ale je jisté, že právě opoziční smlouva měla na formování těchto postojů největší vliv a dopad. Důsledky těchto změn pak jsou např. nízká volební účast, nárůst podpory antisystémové strany nebo rezignace veřejnosti na politické dění.

Celkově tedy opoziční smlouva a důsledky z ní vyplývající ovlivnily český politický, stranický systém a celkové společenské uspořádání jen částečně a nepříliš významně. V mé práci se tak nepotvrdily představy a závěry médií či širší veřejnosti, že tato smlouva přinesla rozsáhlé změny a důsledky, které pocítujeme dodnes a které ovlivnily politický vývoj na dlouhá léta dopředu. Nový volební zákon nepřinesl zásadní změny, stejně tak došlo pouze k částečné proměně stranického systému. Navíc jak ukazuje následný vývoj, tak většina z tehdejších bezprostředních důsledků (nárůst hlasů pro KSČM, oslabení pravice) neměla dlouhého trvání a během následujících let tyto důsledky vesměs pominuly. Stejně tak nepřinesly žádnou zásadní změnu četné občanské iniciativy a rozvoj občanské společnosti nepokračoval v takové míře jako za doby opoziční smlouvy. Pravděpodobně nejvýznamnějším důsledkem vyplývajícím z opoziční smlouvy tak je pouze nárůst nespokojenosti veřejnosti s politikou, protože tato smlouva a její bezprostřední následky vedly k velké deziluzi občanů, což mělo dlouhodobé důsledky a dopady, neboť nespokojenost s politikou či nezájem o veřejné dění můžeme stále pozorovat i v dnešní době. Právě tato deziluze veřejnosti a znechucení politikou je tak pravděpodobně jediným opravdu vážným a dlouhodobým důsledkem opoziční smlouvy.

Summary

The aim of this bachelor's thesis was the analysis of consequences of the opposition agreement. I've showed the path to the opposition agreement and the circumstances of its creation. in the first part. I've continued with the analysis of causes of conclusion of the agreement. I have shown that the formation of the opposition agreement is the way of many different causes, for all of which the most important can be described mainly the position of small parties and inappropriate and highly proportional electoral system, which prevented the creation of stable governments. These two factors were the main motives to opposition agreement. This is declared in the text of it.

Then I have moved on to analyzing the consequences of the opposition agreement. First, I analyzed the electoral law, which was according to the ideas of the oppositional parties lead to a reduction of small parties and to facilitate the formation of stable and strong government. I pointed out that the final version of the election law is not much different from the original electoral law. In addition to changing the electoral law, the two oppositional parties have tried to include other changes that would transform the political system. All of these changes have been implemented but because of the rejection by the Senate or by the Constitutional Court that such changes be unconstitutional.

Then I've analyzed the transformation of the Czech party system during opposition agreement validity. I've mentioned especially the accretion influence of communists who gradually engage in political activities in this context. In connection with the opposition agreement was also weakening Czech right oriented parties and transforming the position of small parties. In terms of assessing the overall development of the party system according to Sartori's typology is important to note that there is no excessive change of a Czech party system which is still not clearly characterized. I have also considered other consequences that are caused its inception in opposition agreement and related to political events. These were mainly the development of civil society and the so-called psychological consequences associated with the transformation of the public view on Czech politics.

The opposition agreement and the consequences arising from it have influenced Czech political and society system and the social structure only partially and not

significantly. The new electoral law did not bring fundamental changes as well. There was only a partial transformation of the party system. Probably the most serious consequence of the opposition agreement is increasing dissatisfaction and negative public attitudes against politics. This discontent and disillusionment is probably the only serious and long-term consequence of opposition agreement.

Použitá literatura

Odborná literatura

AXELROD, Robert. *Conflict of Interest. A theory of divergent goals with application to politics*. 1. vyd. Chicago: Markham, 1973.

BALÍK, Stanislav a Vlastimil HAVLÍK. *Koaliční vládnutí ve střední Evropě (1990-2010)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2011, 259 s. ISBN 978-80-210-5537-7.

BALÍK, Stanislav. *Česká komunální politika v obcích s rozšířenou působností: koalice, voličské vzorce a politické strany na místní úrovni v letech 1994-2006*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, 387 s. ISBN 978-80-7325-144-4.

BENEŠOVÁ, Libuše. *Kronika ODS: 10 let historie*. Praha: Občanská demokratická strana, c2001, 104 s

CABADA, Ladislav a David ŠANC. *Český stranický systém ve 20. století*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 223 s. ISBN 80-86898-50-4

DIMUN, Petr a Milan J HAMERSKÝ. *10 let na straně svobody: kronika ODA z let 1989-1999*. 1. vyd. Brno: Bachant, 1999, 429 s. ISBN 80-902631-4-3.

DUŠEK, Tomáš. K diskusi politiků o volební reformě: od voleb 1998 do rozhodnutí Ústavního soudu. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, s. 365-374. ISBN 80-86473-88-0.

DUVERGER, Maurice. *Political parties: their organization and activity in the modern state*. 1. vyd. London: Methuen, 1964, 439 s.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra. *Dva pokusy o aktivizaci občanů - Impuls 99 a Děkujeme, odejděte*. In: NEKVAPIL, Václav V. *Impuls pro občanskou společnost: eseje o třetím*

rozměru demokracie. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 2003, s. 125-134. ISBN 80-86316-53-x.

FIALA, Petr a František MIKŠ. *ODS a opoziční smlouva*. In: BALÍK, Stanislav. *Občanská demokratická strana a česká politika: ODS v českém politickém systému v letech 1991-2006*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, s. 38-65. ISBN 80-7325-079-9.

FIALA, Petr. *Český politický katolicismus 1848-2005*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, 535 s., ISBN 978-80-7325-155-0.

FILIP, Jan. Volební systém pro Poslaneckou sněmovnu a nález Ústavního soudu č. 64/2001. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, s. 386-400. ISBN 80-86473-88-0.

HAKAUF, Martin. *Cesta k opoziční smlouvě*. Praha, 2011. 82 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jan Bureš.

JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Ústava České republiky v politické praxi: výběr článků a parlamentních vystoupení z let 1996-2006*. 1. vyd. Praha: Linde, 2007, 303 s. ISBN 978-80-7201-642-6.

KLÍMA, Michal. *Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství*. 1. vyd. Praha: Radix, 2001, 179 s. ISBN 80-86031-29-2.

KOLÁŘ, Petr. Vzestup a pád Čtyř/Koalice. In: LINEK, Lukáš. *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 207-219. ISBN 80-7330-021-4.

LEBEDA, Tomáš. Vybrané dopady volební reformy. In: LINEK, Lukáš. *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 141-151. ISBN 80-7330-021-4.

LEBEDA, Tomáš. Konečná podoba volebního systému pro Poslaneckou sněmovnu. Otazníky nad vynucenou úpravou z roku 2002. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004a, s. 231-249. ISBN 80-86473-88-0.

LEBEDA, Tomáš. Stručný přehled volebních systémů. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004b, s. 19-43. ISBN 80-86473-88-0.

LEBEDA, Tomáš. Volební reforma v ČR - zmařený pokus z let 1998-2002. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004c, s. 347-364. ISBN 80-86473-88-0.

LEBEDA, Tomáš. *Volební systémy poměrného zastoupení: mechanismy, proporcionalita a politické konsekvence*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008, 160 s. ISBN 978-80-246-1523-3.

LINEK, Lukáš. Antistranické postoje české veřejnosti. In: 2. kongres českých politologů: Praha - Suchdol, 5. -6. 9. 2003. 1. vyd. Praha: Česká společnost pro politické vědy, 2003, s. 455-469. ISBN 809021763x.

LINEK, Lukáš. *Zrazení snu?: struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, 259 s. ISBN 978-80-7419-029-2.

MLEJNEK, Josef. Občanská demokratická strana před volbami a po volbách 2002. In: LINEK, Lukáš. *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 192-206. ISBN 80-7330-021-4.

NEKVAPIL, Václav V. *Politická participace občanů po roce 1989*. In: NEKVAPIL, Václav V. *Impuls pro občanskou společnost: eseje o třetím rozměru demokracie*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 2003, s. 83-100. ISBN 80-86316-53-x.

NOVÁK, Miroslav. Malé strany a opoziční smlouva v České republice. In: *Společnost v přerodu: Češi ve 20. století: sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 42-56. ISBN 80-86495-01-9.

NOVÁK, Miroslav. Formy demokratického vládnutí: ČR v komparativní perspektivě. In: KABELE, Jiří, Lubomír MLČOCH a PSCHEIDT. *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii: (příspěvky z konference konané ve dnech 31.10-2.11.2002)*. 1. vyd. Praha: Matfyzpress, 2002a, s. 366-388. ISBN 80-86732-00-2.

NOVÁK, Miroslav. *Jakou demokracii pro nové demokracie?: konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. 1. dotisk 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002b, 86 s. ISBN 80-210-2742-8.

NOVÁK, Miroslav. Geneze a problémy českého stranického systému. In: NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, s. 253-292. ISBN 80-86473-88-0.

NOVÁK, Miroslav et al. *Úvod do studia politiky*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011, 783 s. ISBN 978-80-7419-052-0.

NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Plzeň: Čeněk, 2004, 485 s. ISBN 80-86473-88-0.

PINK, Michal. *ODS a její opoziční role v systému v letech 1998-2005*. In: BALÍK, Stanislav. *ODS v českém politickém systému v letech 1991-2006*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, s. 66-86. ISBN 80-7325-079-9.

PITHART, Petr. Josef Lux a česká politika. In: ZNOJ, Milan a Michal PEHR. *Josef Lux a česká politika 90. let*. 1. vyd. Praha: Ústav politologie FF UK, 2005, s. 9-12. ISBN 80-7308-086-9.

PROROK, Marek, Petr CHLEBOUN a Libor MIHALKA. Volební kampaň 2002: Úloha médií a proměna jejich obsahu v době kampaně a v delším časovém horizontu. In: *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 44-71. ISBN 80-7330-021-4.

PŠEJA, Pavel. *Stranický systém České republiky: politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, 203 s. ISBN 80-7325-069-1.

SALÁT, Jakub. *Televizní krize (ČT) a "bias" na stránkách českých deníků a týdeníků*. Praha, 2009. 135 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Otakar Šoltys.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005, 466 s. ISBN 80-7325-062-4.

SOKOL, Petr a Zbyněk KLÍČ. *20 let Občanské demokratické strany: 1991-2011*. 1. vyd. Praha: ODS Publishing, 2011, 284 s. ISBN 978-80-254-9937-5.

ŠIMÍČEK, Vojtěch. Komentář k návrhu na vydání ústavního zákona, kterým se mění Ústava ČR - sněmovní tisk č. 359. In: DANČÁK, Břetislav a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Aktuálnost změn Ústavy ČR*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 115-131. ISBN 80-210-2250-7.

TABERY, Erik. *Vládeme, neruší: opoziční smlouva a její dědictví*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2006, 300 s. ISBN 80-7185-446-8.

VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007, 374 s. ISBN 978-80-7367-337-6.

VODIČKA, Karel. Konsolidace politického systému ČR. In: KABELE, Jiří, Lubomír MLČOCH a Stanislav PSCHEIDT. *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii: (příspěvky z konference konané ve dnech 31.10-2.11.2002)*. 1. vyd. Praha: Matfyzpress, 2002, s. 396-408. ISBN 80-86732-00-2.

ZNOJ, Milan. Podivný spor o občanskou společnost. In: ZNOJ, Milan a Michal PEHR. *Josef Lux a česká politika 90. let*. 1. vyd. Praha: Ústav politologie FF UK, 2005, s. 67-78. ISBN 80-7308-086-9.

Články

DIMUN, Petr. Taková byla Čtyřkoalice. *Revue Proglas*. 2002, roč. 12, č. 2., s. 10-13

NOVÁK, Miroslav. Malá politologická úvaha o vládní stabilitě. *Parlamentní zpravodaj*. 1996, roč. 2, č. 7, s. 296-297.

NOVÁK, Miroslav. Relevance malých stran v demokracii. Od obecného rámce k české smlouvě o "stabilním prostředí". *Politologická revue*. 1999, roč. 5, č. 2., s. 44-70.

VLACHOVÁ, Klára. Dynamika pozitivní a negativní stranické identifikace v České republice. *Sociologický časopis*. 2003, roč. 39, č. 4, s. 487-508.

Internetové zdroje

Děkujeme, odejděte! [online]. 1999 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z: <http://www.ceskapolitika.cz/Provolani/Dekujeme.html>

Doplňovací volby do Senátu Parlamentu ČR konané dne 27.8. - 28.8.1999. *Volby do Senátu Parlamentu ČR* [online]. 1999 [cit. 2013-05-09]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/senat/se?xjazyk=CZ&xdatum=19990828>

Dřevíčská výzva [online]. 1999 [cit. 2013-04-29]. Dostupné z: http://www.darius.cz/ag_nikola/cl_ekon.html

GLASOVÁ, Alice. Reflexe stranického systému a opoziční smlouvy. *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. 2002 [cit. 2013-05-03]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/volby-a-strany/reflexe-stranickeho-systemu-a-opozicni-smlouvy>

Impuls 99: Pozvání k celospolečenské diskusi o směřování společnosti [online]. 1999 [cit. 2013-04-29]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9907/19990728i.html>

Kontinuální měsíční výzkum. *Institut pro výzkum veřejného mínění Českého statistického úřadu* [online]. Praha, 1998 [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://147.231.52.119/webview>

Kontinuální měsíční výzkum. *Institut pro výzkum veřejného mínění Českého statistického úřadu* [online]. Praha, 1999 [cit. 2013-03-12]. Dostupné z: <http://147.231.52.119/webview>

Kontinuální měsíční výzkum. *Institut pro výzkum veřejného mínění Českého statistického úřadu* [online]. Praha, 2000 [cit. 2013-03-12]. Dostupné z: <http://147.231.52.119/webview>

Opoziční smlouva dokument. *Opoziční smlouva* [online]. 2012 [cit. 2013-03-03]. Dostupné z: <http://www.opozicnismlouva.cz/opozicni-smlouva-dokument>

Proč je ČNB nezávislá?. *Česká národní banka* [online]. 2013 [cit. 2013-04-18]. Dostupné z: http://www.cnb.cz/cs/faq/proc_je_cnb_nezavisla.html

Projev prezidenta ČR Václava Havla k oběma komorám Parlamentu České republiky [online]. 1997 [cit. 2013-03-11]. Dostupné z: http://www.janbures.cz/User_Data/Images/Tzv.%20Rudolfinsk%C3%BD%20projev%20prezidenta%20%C4%8CR%20V%C3%A1clava%20Havla%20%289.12.1997%29.pdf

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: Dokumenty českého a slovenského parlamentu. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. 2013 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>

Společné prohlášení delegací ODS a ČSSD ze dne 14.1.2000 [online]. 2000 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2010-cr/milos-zeman/Spolecne-prohlaseni-delegaci-ODS-a-CSSD.pdf>

Volby do České národní rady konané ve dnech 8. - 9.6.1990. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 1990 [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do České národní rady konané ve dnech 5. - 6.6.1992. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 1992 [cit. 2013-03-28]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 31.5. - 1.6.1996. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 1996 [cit. 2013-03-30]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 19.6. - 20.6.1998. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 1998 [cit. 2013-03-30]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 14. - 15.6.2002. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 2002 [cit. 2013-04-22]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 2. - 3.6.2006. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* [online]. 2006 [cit. 2013-04-22]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u0>

Volby do Senátu Parlamentu ČR konané dne 13.11. – 14.11.1998. *Volby do Senátu Parlamentu ČR* [online]. 1998 [cit. 2013-04-03]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/senat/se?xjazyk=CZ&xdatum=19981114>

Volby do Senátu Parlamentu ČR konané dne 12.11.2000. *Volby do Senátu Parlamentu ČR* [online]. 2000 [cit. 2013-04-25]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/senat/se?xjazyk=CZ&xdatum=20001112>

Volby do Senátu Parlamentu ČR konané dne 25.10. - 26.10.2002. *Volby do Senátu Parlamentu ČR* [online]. 2002 [cit. 2013-05-2]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/senat/se?xjazyk=CZ&xdatum=20021025>

Volby do zastupitelstev krajů konané dne 12.11.2000. *Volby do zastupitelstev krajů* [online]. 2000 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/kz2000/kz?xjazyk=CZ&xdatum=20001112>

Volby do zastupitelstev krajů konané dne 5. - 6.11.2004. *Volby do zastupitelstev krajů* [online]. 2004 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.volby.cz/pls/kz2004/kz?xjazyk=CZ&xdatum=20041105>

Ostatní prameny

Lidové noviny 24. 10. 1997, s. 2

Lidové noviny 28. 11. 1997, s. 2

Lidové noviny 29. 11. 1997, s. 1-2

Lidové noviny 4. 7. 1998, s. 1

Lidové noviny 23. 7. 1998, s. 1-2

MF Dnes 28. 11. 1997, s. 1-2

Nález Ústavního soudu č. 59/2000 Sb. In: <http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonů/nalez-ustavniho-soudu-jmenem-ceske-republiky-2675.html>. 2000.

Nález Ústavního soudu č. 64/2001 Sb. In: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-64>. 2001

Nález Ústavního soudu č. 98/2001 Sb. In: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-98>. 2001.

Právo 2. 6. 1997, s. 1

Právo 17. 8. 1998 s. 2

Ústavní zákon č 69/1998 Sb. o zkrácení volebního období Poslanecké sněmovny.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

Seznam tabulek

Tabulka 1 - srovnání původního a nového volebního zákona	22
Tabulka 2 - srovnání volebních zákonů z hlediska výsledků voleb.....	23
Tabulka 3 - proporčnost původního a nového volebního zákona.....	26
Tabulka 4 - dopad nového volebního zákona na výsledky voleb v roce 2002	26
Tabulka 5 - srovnání indexu reprezentace malých parlamentních stran.....	28
Tabulka 6 - srovnání podílů mandátů a ministerských postů vládních stran.....	41

Seznam příloh

Příloha č. 1: Text opoziční smlouvy

Příloha č. 2: Vysvětlení použitých indexů a vzorců

Příloha č. 1: Text opoziční smlouvy

Smlouva

o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice uzavřená mezi Českou stranou sociálně demokratickou a Občanskou demokratickou stranou

(opoziční smlouva)

Preambule

Výše jmenované strany, u vědomí hrozby politické nestability a v zájmu zachování základních demokratických principů, vědomy si odpovědnosti dané jim voliči, vědomy si odpovědnosti za zajištění dlouhodobé politické stability v České republice a za pokračování ekonomické a společenské transformace započaté v listopadu 1989, a vědomy si dále odpovědnosti za postavení České republiky ve světě, uzavírají mezi sebou tuto smlouvu o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice. Tato smlouva upravuje procedurální otázky vztahu smluvních stran.

I.

Výše jmenované strany se zavazují, že budou respektovat právo té z těchto stran, která zvítězila ve volbách, sestavit vládu České republiky, a vyjádří tento respekt neúčastí poslanců druhé strany při hlasování o důvěře vládě.

II.

Výše jmenované strany se zavazují, že budou respektovat právo té z těchto stran, která se ve volbách umístila na druhém místě, být této vládě opozicí, a budou dále respektovat z tohoto práva vyplývající postavení, definované v následujících bodech.

III.

Výše jmenované strany se zavazují, že budou respektovat právo opoziční strany obsadit místa předsedů obou komor Parlamentu České republiky, a vyjádří respektování tohoto práva hlasováním pro kandidáty navržené opoziční stranou.

IV.

Výše jmenované strany se zavazují, že při ustavování orgánů Parlamentu České republiky budou postupovat po vzájemné dohodě.

V.

Výše jmenované strany se zavazují, že budou respektovat právo opoziční strany zastávat místa vedoucích kontrolních orgánů Poslanecké sněmovny (Komise pro kontrolu BIS, Komise pro kontrolu vojenského obranného zpravodajství), předsedy rozpočtového výboru Poslanecké sněmovny a prezidenta NKÚ, a to buď přímo nebo prostřednictvím opoziční stranou nominovaného nestraníka.

VI.

Výše jmenované strany se zavazují, že v průběhu volebního období Poslanecké sněmovny žádná z nich nevyvolá hlasování o nedůvěře vládě ani nevyužijí ústavních možností vedoucích k rozpuštění Poslanecké sněmovny, a budou-li takové návrhy předloženy jiným politickým subjektem, nepodpoří je hlasováním. V případě hlasování o jednotlivých zákonech (včetně rozpočtu) nejsou výše jmenované strany nijak vázány.

VII.

Výše jmenované strany se zavazují předložit do 12 měsíců od podepsání této dohody návrh takových úprav Ústavy a dalších zákonů, které přesněji vymezí kompetence jednotlivých ústavních orgánů, postupů při jejich ustavení, a v souladu s ústavními principy České republiky posílí význam výsledků soutěže politických stran.

VIII.

Výše jmenované strany se zavazují, že budou na základě vyžádání předsedů těchto stran nebo předsedů parlamentních klubů konzultovat způsob řešení zahraničně-politických a vnitropolitických otázek před jejich projednáváním v Parlamentu ČR, majíce vždy na zřeteli stabilitu, prosperitu a postavení České republiky ve světě.

IX.

Výše jmenované strany se zavazují, že po dobu trvání této smlouvy neuzavřou koalici nebo dohodu se třetí politickou stranou, která by znamenala vstup této strany do vlády nebo která by vedla k přeobsazení některé z funkcí vymezených touto smlouvou. Dále se zavazují, že neuzavřou se třetí stranou trvalou dohodu o hlasování v Parlamentu ČR a dále bez předběžné konzultace nenavrhnou za člena vlády nestraníka.

X.

Tato smlouva je vypověditelná v případě porušení jakéhokoli bodu této smlouvy. V případě, že jedna ze stran dospěje k názoru, že smlouva není podstatným způsobem plněna a že vznikají důvody pro její vypovězení, požádá o svolání smírčího řízení, na které každá ze stran deleguje tři zplnomocněné zástupce. Cílem smírčího řízení je dospět k řešení sporné situace při zachování platnosti smlouvy. Návrhy na řešení vzniklé ve smírčím řízení projednají příslušné orgány obou politických stran, které přijmou konečný závěr, se kterým seznámí v první řadě druhou smluvní stranu.

V Praze dne 9. července 1998 v pěti vyhotoveních.

Příloha č. 2: Vysvětlení použitých indexů a vzorců

V kapitole zabývající se změnou volebního zákona jsem použil celkem čtyři indexy, které měří proporcionalitu volebního systému, reprezentaci jednotlivých stran a vlastnosti stranického systému – Loosemore-Hanbyho index, index reprezentace, index parlamentní fragmentace a index efektivního počtu parlamentních stran. V této příloze uvádím vzorce, interpretaci a vysvětlení těchto indexů. Vzorce a vysvětlení těchto indexů jsou převzata z knih Novák (2011, 508-517) a Lebeda (2008, 29-38).

Loosemore-Hanbyho index

Tento index patří mezi vůbec nejpoužívanější metodu měření proporcionality. Loosemore-Hanbyho index byl představen v roce 1971 Johnem Loosemorem a Victorem J. Hanbym. Vzorec tohoto indexu je následující:

$$D = \frac{1}{2} \sum |V_i - S_i|$$

Hodnota Loosemore-Hanbyho indexu (D) je tedy dána jednou polovinou sumy absolutních hodnot získaných z rozdílů mezi podíly získaných hlasů (V_i) a podíly mandátů (S_i) jednotlivých stran. Ve výpočtu se nesmí opomenout žádná ze stran, která ve volbách získala byť i jen minimální procento hlasů. Výsledné hodnoty tohoto indexu se pohybují v rozmezí 0 až 100, přičemž hodnota 0 představuje absolutní proporcionalitu a hodnota 100 naopak absolutní disproporcionalitu volebního systému. Dle měření Lebedy (2008) je pak průměrná hodnota tohoto indexu v praxi 10,95, což je hodnota blízka absolutní proporcionalitě.

Index reprezentace

Index reprezentace (někdy také index deformace) a představuje ukazatel, který vypovídá o míře reprezentace jednotlivých stran. Tento ukazatel tedy přináší informaci o nadreprezentaci a podreprezentaci každé strany zvlášť. Vzorec je následující:

$$A = \frac{S_i}{V_i}$$

Index reprezentace (A) udává poměr mezi procentem mandátů získaných politickou stranou (S_i) a procentem hlasů získaných touto stranou (V_i). Index může nabývat hodnot od 0 do nekonečna, přičemž platí, že strany podreprezentované dosahují hodnoty tohoto ukazatele v intervalu 0 až 1 a strany nadreprezentované hodnot

z intervalu 1 až nekonečno. Platí samozřejmě také, že čím více se blíží hodnota nule, tím více je strana podreprezentována a čím víc se blíží hodnota nekonečnu, tím více je strana nadreprezentovaná. Ideální stav – maximální proporcionalita – pak přirozeně nastává při hodnotě 1.

Index parlamentní fragmentace

Index parlamentní fragmentace je vůbec nejznámější metodou, jak měřit a určit velikost či roztržitost stranického systému. Tento index je zjišťován pomocí následujícího vzorce:

$$F_s = 1 - \sum Si^2$$

Hodnota indexu parlamentní fragmentace (F_s) se tedy vypočítá jako podíl mandátů každé politické strany (S_i), který je umocněný na druhou. Tyto podíly jsou pak sečteny dohromady a tato suma je odečtena od hodnoty 1. Výsledná hodnota indexu se tedy pohybuje v intervalu 0 až 1. Hodnota 0 značí situaci, kdy všichni poslanci patří do jedné strany, hodnota 1 pak situaci, kdy každý poslanec náleží jiné politické straně. Pro tzv. dokonalý bipartismus index reprezentace nabývá hodnoty 0,5. Hodnota mezi 0,5 a 0,67 obvykle indikuje klasický bipartismus. Hodnota indexu vyšší než 0,70 pak značí existenci umírněného či polarizovaného pluralismu.

Index efektivního počtu parlamentních stran

Tento index měří také velikost stranického systému podle toho, kolik se do něj „vejde“ politických stran vážených dle jejich velikosti. Vzorec tohoto ukazatele je následující:

$$N_s = \frac{1}{\sum Si^2}$$

Hodnota indexu (N_s) je počítána podobně jako index fragmentace. Jediný rozdíl je ten, že suma podílů mandátů jednotlivých stran umocněných na druhou (S_i) není odečítána od jedničky, ale je zjišťována její převrácená hodnota. Tento index pak přináší podobnou informaci jako index předcházející, akorát v jiné formě. Např. pokud dvě strany získají přesně 50% mandátů, pak se bude index efektivního počtu parlamentních stran rovnat hodnotě 2. Čím vyšší hodnota, tím větší pak je počet stran v Parlamentu. Samozřejmě výsledná hodnota závisí i na poměrné velikosti těchto stran.